

FILOZOFICKÁ FAKULTA UNIVERZITY KARLOVY V PRAZE

Ústav románských studií

Bakalářská práce

Petra Vegnerová

Ekonomická situace v Portugalsku a její dopad na studenty a absolventy
vysokých škol

Economical situation of Portugal and its influence on students and university graduates

Praha 2012

Vedoucí práce: PhDr. Jindrová Jaroslava

Ráda bych poděkovala vedoucí mé bakalářské práce PhDr. Jaroslavě Jindrové za její cenné rady a čas, který mi věnovala, členům studentského hnutí O Grito za poskytnutý rozhovor a všem respondentům mého dotazníku. V neposlední řadě také děkuji všem, kteří mi pomohli s jazykovou korekturou.

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci vypracovala samostatně, že jsem řádně citovala všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne 15. 7. 2012

podpis

Anotace

Ve své bakalářské práci se zabývám aktuální akademickou krizí v Portugalsku. Nejprve popisují historický vývoj školství a také problémy, se kterými se tato země v minulosti potýkala, jako je např. nedostupnost vzdělání a z ní plynoucí negramotnost. Dále zkoumám současné problémy vysokoškolského vzdělávání – vysoká nezaměstnanost absolventů a mladých lidí obecně, předčasné ukončování studia a zamýšlím se nad moderním přístupem k univerzitám a polytechnikám v Portugalsku. V poslední části mé práce představuji různé způsoby reakce na krizi, jak ze strany studentů, tak ze strany vysokoškolských institucí.

Klíčová slova: Portugalsko, ekonomická situace, studenti a absolventi vysokých škol, akademická krize

Synopsis

In my thesis I deal with current academic crisis problems in Portugal. Firstly, I describe the historical development of education and the problems that this country faced in the past, such as inaccessibility of education and consequent illiteracy. Further I investigate the current problems of higher education - high unemployment of graduates and young people in general, early school leaving and I also reflect on the modern approach to the universities and polytechnics in Portugal. In the last part of my work I present different ways of reactions to the crisis, by both students and the higher education institutions.

Keywords: Portugal, economical situation, students and university graduates, academical crisis

Obsah

Seznam použitých zkratek.....	5
1. Úvod.....	6
2. Školský systém v Portugalsku.....	9
2.1. Historický vývoj portugalského vzdělávání	9
2.2. Negramotnost v Portugalsku	11
2.3. Historický vývoj portugalského vysokoškolského vzdělání	13
1.1. Boloňský systém.....	14
1.2. Hodnocení Boloňského procesu v Portugalsku	15
2. Současné problémy portugalského vysokoškolského vzdělávání	21
2.1. Nezaměstnanost mladistvých	21
2.2. Vysokoškolské vzdělání jako soukromý statek	26
2.3. Předčasné ukončování vysokoškolského studia	28
3. Reakce na aktuální krizi v portugalském školství.....	33
3.1. Začátek krize.....	33
3.2. Studentské asociace	35
3.3. Studentské protesty.....	35
3.4. Pomoc ze strany univerzit.....	39
3.4.1. Projekt Livre(a)ria	39
3.4.2. Jídlo za práci.....	39
4. Závěr.....	40
5. Resumo em português	42
6. Bibliografie.....	44
7. Přílohy	48

Seznam použitých zkratk

AEFCSH	Associação de Estudantes da Faculdade de Ciências Sociais e Humanas (Studentská asociace Fakulty sociálních a humanitních věd)
ČR	Česká republika
ES	Evropská společenství
EU	Evropská unie
EUROSTAT	Evropský statistický úřad
FCSH	Faculdade de Ciências Sociais e Humanas (Fakulta sociálních a humanitních věd)
HPP	Hlavní pracovní poměr
INE	Instituto Nacional de Estatística (Národní statistický institut)
IST	Instituto Superior Técnico (Vyšší technický institut)
LBSE	Lei de Bases do Sistema Educativo (Základní zákon o vzdělávacím systému)
MCTES	Ministerstvo vědy, technologií a vyššího vzdělání (Ministério da Ciência, Tecnologia e Ensino Superior)
OECD	Organisation for Economic Co-operation and Development (Organizace pro hospodářskou spolupráci a rozvoj)
OPEC	Organization of the Petroleum Exporting Countries (Organizace zemí vyvážejících ropu)
PALOP	Países Africanos de Língua Oficial Portuguesa (Africké země s portugalsštinou jako úředním jazykem)
UAL	Universidade Autónoma de Lisboa
UNL	Universidade Nova de Lisboa
UP	Universidade Portucalence

1. Úvod

V mnoha evropských státech se v dnešní době setkáváme s krizí vysokoškolského vzdělávání a s tendencemi školství reformovat. Příkladem nám může být Česká republika, Velká Británie a právě i Portugalsko, kterým se budu zabývat ve své práci. Když jsem v září roku 2011 odjížděla do Lisabonu na dvousemestrální pobyt v rámci programu Erasmus, věděla jsem, že tamní situace je poměrně vážná, avšak počet různých studentských organizací, manifestací a nespokojené mládeže, mě zarazil. Rozhodla jsem se tedy svou bakalářskou práci věnovat právě problematice portugalského školství a zejména pak univerzitnímu prostředí, které se mi zdálo být nejvíce zasažené.

Už v 60. letech minulého století psal významný portugalský profesor a filolog António José Saraiva o národní chudobě, jež spočívala v nevzdělanosti a nízké kultuře jeho lidu [Saraiva, 1991, str. 16]. Doufal tehdy, že v budoucnu se situace obrátí a obyvatelé Portugalska se stanou naopak bohatí tím, jak jednou budou sečtělí. Dnes si díky statistikám můžeme udělat srovnání, ze kterého Portugalsko ale bohužel vychází jako jedna ze zemí s nejhůře vzdělanou populací. Ve své práci bych ale chtěla ukázat, že ačkoliv situace v Portugalsku není ještě pořád ideální, můžeme zde pozorovat velký pokrok od dob Saraivy.

„Nová akademická krize“ je pojem zahrnující všechny problémy týkající se vysokoškolských studentů a absolventů. Patří mezi ně například alarmující úroveň nezaměstnanosti, zejména mladých lidí, pro které univerzitní titul již není garancí dobrého, nebo alespoň jistého zaměstnání. Mnozí ze studentů se potýkají s finančními problémy a musí proto předčasně zanechat studia. Školné se neustále zvyšuje, stipendia jsou jen těžko dosažitelná, život v Portugalsku je stále nákladnější (inflace přesahovala v některých měsících loňského i letošního roku 4%¹) a najít si práci na částečný úvazek je více než složité.

Těmito a dalšími problémy se zabývám ve své bakalářské práci. Mým cílem bylo blíže je charakterizovat, najít jejich příčiny a podívat se na jejich historický vývoj. Proto se v první části své práce zajímám zejména o minulost portugalského školství. Domnívám se, že kořeny těchto komplikací jsou mnohem hlubší, než se na první pohled může zdát. Vývoj vzdělávání značně ovlivnil Salazarův režim. Portugalský politik António de Oliveira Salazar byl v letech 1932 až 1968 ministerským předsedou a v roce 1951 se stal na krátkou dobu i prezidentem. Byl vůdčí osobností portugalského autoritářského konzervativního režimu

¹ <http://www.tradingeconomics.com/portugal/inflation-cpi>

nazývaného Nový stát (*Estado Novo*). Ráda bych tedy zjistila i to, zda je možné hledat spojitost mezi bývalým politickým zřízením země a záležitostmi týkající se školství.

Svou pozornost věnuji ale hlavně současnosti, konkrétně vlivu aktuálních krizí (ať už ekonomické nebo akademické) na studenty. Nesmírnou výhodou pro mě byl fakt, že jsem mohla být ve středu dění a všechny informace mít tzv. z první ruky. Myslím si, že mi to umožnilo zhodnotit, zda některý z tolika rozdílných obrazů, které jsou portugalské veřejnosti předkládány médií, státem, studenty nebo vysokoškolskými institucemi, je skutečně pravdivý.

Základem této práce je terénní výzkum, který jsem uskutečnila během svého devítiměsíčního pobytu v Lisabonu a studiu na Fakultě sociálních a humanitních věd spadající pod lisabonskou Universidade Nova. Spočíval ve třech aktivitách: ve spolupráci se studentským hnutím O Grito², v rozhovorech s jednotlivými žáky a absolventy vysokých škol a v neposlední řadě v dotazníku se čtrnácti otázkami, které mi měly pomoci objektivně zhodnotit přístup studentů k dané problematice a k vysokoškolským institucím obecně.

V kritickém momentě svého výzkumu, kdy jsem si nebyla jistá, zda vůbec můžeme mluvit o nějaké krizi, jsem na fakultě potkala členy zmíněného hnutí O Grito. Bylo to pro mě nesmírně inspirující setkání, jelikož se jednalo o první mladé lidi, kteří byli dobře informovaní o všem, čím portugalské školství prochází. Udělali jsme spolu rozhovor, který jsem použila ve svojí práci a oni ho otiskli ve třetím čísle jejich časopisu. Dalším zdrojem informací pro mě byli absolventi vysokých škol, kteří se zajímají o danou tematiku. Většinu z nich jsem potkala na jedné z manifestací, kterých jsem se zúčastnila.

V další části svého terénního výzkumu jsem oslovila celkem 120 studentů různých oborů na FCSH UNL a rozdílných věkových skupin. Využila jsem klasickou metodu dotazování s pomocí papírového dotazníku. Respondenty jsem náhodně vybírala v budově fakulty. Z počátku jsem chtěla do výzkumu zahrnout mnohem více univerzit, ale to by obnášelo skutečně rozsáhlý průzkum. Naproti tomu studie zabývající se pouze jednou fakultou mi dovolila udělat kompletní analýzu tamního prostředí. Mé rozhodnutí také podpořil, o mnoho měsíců později, F. M. Gomez, člen hnutí O Grito, který mi v našem rozhovoru řekl, že Fakulta sociálních a humanitních věd má v rámci univerzity vůbec nejnižší rozpočet: „Podemos ver, como exemplo, a FCSH, que é, da Universidade Nova, a faculdade

² Část rozhovoru, který vzešel ze spolupráce, je k dispozici na internetu ve třetím vydání časopisu O Grito. [online]. [ověřeno k 2012-07-20]. Dostupné z: <http://issuu.com/ogritofcsh/docs/terceira_edi_o_grito_online>

com mais baixo orçamento³. Předpokládala jsem tedy, že se jedná o vhodné místo pro monitorování nové akademické krize.

V neposlední řadě jsem pracovala s odbornými články a výzkumy, portugalsky, česky a anglicky psanou literaturou a v menší míře jsem využila i portugalských periodik. Vzhledem k aktuálnosti tématu se pro mě cenným zdrojem informací staly statistiky pravidelně vydávané statistickými úřady a instituty (např. INE, EUROSTAT).

Jsem si vědoma toho, že zvolené téma je velmi komplexní. Avšak smyslem této práce je hlavně úvod do problematiky a nastínění situace studentů a absolventů vysokých škol v Portugalsku. Existuje mnoho dílčích témat, které by bylo velice zajímavé blíže prozkoumat. Patří mezi ně například přiblížení Boloňského systému, právní ošetření studentských asociací a protestů, podmínky obdržení stipendií atd. Také potenciál terénního výzkumu se dal mnohem více využít, ale vzhledem k časovému omezení mého pobytu v Lisabonu to nebylo možné.

Domnívám se, že moje práce umožňuje získání ucelené představy o jednom z aktuálních portugalských problémů a provedené dotazníkové šetření nám nabízí nevšední pohled na přístup mládeže k dané tematice.

³ Překlad autorky: „Pro příklad se můžeme podívat na FCSH, která je fakultou s nejnižším rozpočtem v rámci Universidade Nova“

2. Školský systém v Portugalsku

Abychom pochopili potíže, se kterými se potýká dnešní portugalské školství, měli bychom lépe poznat historické pozadí tohoto tématu, které představím v kapitole 2.1. V následující části blíže vysvětlím problematiku negramotnosti, která není pouze záležitostí historickou, nýbrž i aktuální. V dalších úsecích druhé kapitoly se už budu věnovat výhradně vysokoškolskému vzdělávání. Nejprve opět z historického hlediska a poté představím Boloňský systém a některé závěry týkající se této tematiky, ke kterým jsem došla v průběhu svého výzkumu v Lisabonu.

2.1. Historický vývoj portugalského vzdělávání

O organizovaném portugalském veřejném školství můžeme mluvit přibližně od konce padesátých let 20. století, kdy se Portugalsko stalo součástí Středomořského regionálního projektu⁴ vytvořeného dodnes aktivní Organizací pro hospodářskou spolupráci a rozvoj (OECD). Důvodem vzniku byla myšlenka, že rozvoj vzdělávacího systému pomůže ekonomickému rozvoji členských států. Tehdejší portugalský ministr školství, Leite Pinto, poskytl OECD studii o nedostacích ve školství v jeho zemi, na jejíž bázi později vznikl samotný Středomořský regionální projekt, do kterého se kromě Portugalska připojilo i Španělsko, Itálie, Řecko, Jugoslávie a Turecko. Vytvořil se plán pro modernizaci školství: prodloužení povinné školní docházky na 6 let, zavedení systému dvojité výuky (kvůli kapacitám budov i počtu vyučujících bylo nutné zavést dopolední a odpolední skupiny studentů) a bylo nutné přistavět více než dva tisíce učeben.

Slibný vývoj v 60. a na počátku 70. let byl zbrzděn ekonomickou krizí, která začala v roce 1973 ropnou krizí, kdy se ceny ropy za barel ztrojnásobily. Původcem tohoto konfliktu byly země OPEC, které záměrně snížily těžbu ropy o 5%, aby mohly její cenu samy kontrolovat. Paradoxně můžeme pozorovat podobný jev v krizi, které čelíme v dnešní době – v průběhu první poloviny roku 2008 se ceny ropy zdvojnásobily. I tento jev je dnes považován za jednu z původních příčin globální ekonomické krize. Navzdory problémům, kterým země čelila, se v roce 1973 zavedla významná školská reforma, která rozdělila studium na tři části (*ensino básico, secundário a superior*), prodloužila povinnou školní docházku na 8 let a zmodernizovala vzdělávání učitelů a profesorů.

⁴ Projecto Regional do Mediterrâneo.

V 80. letech je schválen Základní zákon o vzdělávacím systému (LBSE), o jehož jedné části je blíže pojednáno v kapitole 2.4. Mimo informace dále zmíněné je v něm opět prodloužena školní docházka, tentokrát na 9 let, také rozšiřuje nabídku kurzů veřejných vysokých škol a umožňuje vznik soukromých univerzit. Poprvé v historii je středem debaty téma sociální nerovnosti žáků a studentů. Zvyšování počtu studentů (ve všech úrovních školství) a snižování negramotnosti obyvatelstva jsou tendence, které se rozmohly vstupem do EU, a je o nich pojednáno v dalších kapitolách.

Jak podotýká Alexandre de Gusmão ve svém článku⁵ věnujícím se situaci vzdělání v Portugalsku, je vývoj za poslední čtyři desetiletí zřetelnější. Největší význam pak přikládá dvěma historickým událostem – zavedení demokracie po Karafiátové revoluci v roce 1974 a vstupu do Evropského hospodářského společenství, jež se následně transformovalo v Evropské Společenství, první ze tří základních pilířů Evropské Unie. “É inegável o desenvolvimento que o país conheceu desde então, sobre-tudo após o fim do *Estado Novo* e a implantação da Democracia, em 1974, e com a entrada para a então Comunidade Económica Europeia, em 1986.”⁶

Zajímavý pohled na vývoj vzdělanosti v jednotlivých zemích nám nabízí EUROSTAT. Ze statistiky z roku 2002 jsem vybrala čtyři země a srovnala jsem je mezi sebou a následně i s evropským průměrem. Obyvatelé jsou zde rozděleni do tří věkových skupin a ty se dále větví podle nejvyššího dosaženého vzdělání. Portugalsko dopadlo nejhůře ze všech patnácti zkoumaných zemí. Alarmující není pouze nízký podíl vysokoškolsky vzdělaného obyvatelstva, ale hlavně velice málo lidí, kteří dokončili střední školu. V roce 2002 to by bylo ve věkové skupině 25-34 let pouze 21,2% Portugalců, což je o více jak 40% méně než v Německu. V tabulce 1 můžeme pozorovat, že Španělsko se na tom zdá být na první pohled stejně, ale pak zjistíme, že zastoupení vysokoškolských absolventů v populaci je mnohem vyšší. Pro získání přesného obrazu o tom, jak na tom jednotlivé státy jsou, je třeba sečíst obě hodnoty. Zjistíme tak, že je velký rozdíl mezi Španělskem (58,9%), které na tom v rámci EU procentuálně také není nejlépe, a Portugalskem (36,3%). Tato hodnota je pro nás zásadní a ukazuje reálnou situaci v zemi. Dobrou zprávou je zlepšování míry vzdělanosti s každou generací – nárůst absolventů středních škol je v Portugalsku 12,3% v rámci sledovaných skupin (ve Španělsku je to 8,2%, ve Velké Británii 7,2%, v Německu pouze 3,6% a v rámci patnácti členských států EU z roku 2002 je tato hodnota na 7,3%).

⁵ Alexandre de Gusmão, „Educação, Cidadania e Desenvolvimento”, *Grémio Lusitano*, str. 29 – 32

⁶ Alexandre de Gusmão, „Educação, Cidadania e Desenvolvimento”, *Grémio Lusitano*, str. 29

Za velice překvapivý bod v této statistice považuji rozdílné podíly vysokoškolských absolventů. Šokem pro nás může být 36,6% takových lidí mezi 25-34 lety ve Španělsku a pouze 21% v Německu, kde toto číslo má dokonce sestupnou tendenci. Srovnáme-li ekonomiky obou zemí, pak nás nutně musí napadat otázky: Je pro společnost přínosné, aby mělo co nejvíce lidí univerzitní titul? Kolik procent populace by ho mělo mít? Odpovědi se samozřejmě liší v každé zemi, ale s ohledem na současnou nezaměstnanost mladých lidí ve Španělsku, si troufám říct, že tamní pracovní trh není schopný pohltit tolik kvalifikovaných pracovníků.

Ačkoliv Portugalsko v roce 2002 mezi země s nejméně vzdělanou populací, je třeba přiznat velkou snahu o zlepšení situace. Pokud ale vše půjde stále stejnou rychlostí, což se nedá předpokládat kvůli světové finanční krizi, přiblíží se tato západoevropská země Německu nebo Velké Británii až za cca 35-40 let.

Tabulka 1: Srovnání zemí podle nejvyššího dosaženého vzdělání v jednotlivých věkových skupinách (v procentech)

	25 - 34 let		35 - 44 let		45 - 54 let	
	Stř.	Vys.	Stř.	Vys.	Stř.	Vys.
Portugalsko	21,2	16,1	13,9	11,5	8,9	9,8
Španělsko	22,3	36,6	20,6	25,6	14,1	17,3
Velká Británie	56,1	33,5	56,2	30,1	48,9	28,4
Německo	63,9	21,0	61,0	24,5	60,3	23,7
EU 15	48,0	26,8	46,4	22,9	40,7	20,2

Stř. – Středoškolské vzdělání, Vys. – Vysokoškolské vzdělání
Zdroj údajů: EUROSTAT 2002

2.2. Negramotnost v Portugalsku

Portugalsko je chápáno jako vyspělá evropská země a členem EU je dokonce déle než Česká republika – už od roku 1986. Tradičně se ale potýká s problémy v sektoru vzdělávání obyvatelstva. V první polovině 20. století to byla hlavně vysoká negramotnost – ve 30. letech 70 ze 100 Portugalců neumělo číst⁷. Maria F. Mónica uvádí jako hlavní příčinu Salazarův autoritářský režim, zvaný též *Estado Novo*, který byl nastolen roku 1933 a trval až do Karafiátové revoluce 25. dubna 1974. „Para os sectores mais progressivos da intelligentsia portuguesa, que sempre haviam envergonhado com uma taxa tão alta, o analfabetismo era o

⁷ Tento údaj uvádí Mónica, M. F. (str. 109), ale Magalhães, J. (in Simões, A.) uvádí 61,8% a 70,3% negramotnost v jeho statistikách odpovídá roku 1911 (str. 95)

principal obstáculo ao desenvolvimento do País. Para os salazaristas, porém, era uma virtude.“⁸ [Mónica 1978: str. 109]

V roce 1938 Národní shromáždění v Lisabonu hledalo odpověď na otázku, zda je výhodné nebo naopak škodlivé, aby rolníci uměli číst a psát. Mezi argumenty se objevila teorie, která tvrdí, že vzdělání dělá lidi nešťastné, na druhou stranu nikdo nechtěl říct, že by bylo škodlivé. Vznikla tehdy myšlenka, která vzdělání nepovažovala za soukromý statek, ale za potřebu státu ke kontrole a k morálnímu a politickému poučení obyvatel. I salazaristé uznali, že historické a náboženské povědomí může pomoci jejich ideologii *Estado Novo* s heslem: "Deus, Pátria e Família" ("Bůh, Vlast a Rodina"). Národní shromáždění shrnulo svou odpověď do dvou bodů, které objasňují, proč by se národ měl učit číst: jednak kvůli udržení pořádku v zemi a v druhé řadě pro národ sám, který si tak měl osvojit některé základní dovednosti.⁹ Zpočátku diktatury byly vedoucí osobnosti diktatury přesvědčené o správnosti této myšlenky, avšak postupem času se začali prosazovat extrémisté, kteří ve vzdělanosti viděli hrozbu zániku režimu i postupné ateizace společnosti. [Mónica 1978, str. 120]

Nedošlo tedy k prodloužení povinné školní docházky, ba naopak - bylo rozhodnuto, že základní školy pro chudé se budou věnovat výhradně výuce náboženství. Nemůže nás proto udivovat počet negramotných obyvatel, které Portugalsko mělo. První povinná školní docházka byla zavedena až roku 1911 a byla ustanovena na délce tří let. Císařovna Marie Terezie, naproti tomu, v Českých zemích zavedla tuto docházku už v roce 1774 a to v délce šesti let. K výraznějšímu omezení negramotnosti v Portugalsku došlo až o mnoho let později, když byla rozšířena povinná školní docházka na šest let (1964), později na osm let (1973) a až roku 1986 na 9 let.

INE, portugalský Národní statistický institut, při sčítání lidu v roce 2001 zjistil, že negramotnost je v zemi stále vysoká. Nejhuře jsou na tom ženy (v tabulce č.2 označeny písmenem Z) na souostroví Madeira, kde procento žen, které neumějí číst a psát bylo 14,6%. O něco lépe na tom byli muži (M) z té samé oblasti s 10,53%. Překvapením pro nás může být souostroví Azory, kde ženy dosahovaly nejmenší míry analfabetismu v rámci celého Portugalska. Celková míra negramotnosti v Portugalsku v roce 2001 byla 9,03%¹⁰. Rozdíly v hodnotách mezi kontinentem a souostrovími jsou zapříčiněny faktem, že ačkoliv je vzdělávací

⁸ „Pro více progresivní větve portugalské inteligence, která se vždy styděla za tak vysokou míru [analfabetismu], byla negramotnost hlavní překážkou rozvoje země. Pro salazaristy, nicméně, to byla ctnost.“ (Překlad autorky)

⁹ Maria Filomena Mónica ve své knize *Educação e sociedade no Portugal de Salazar* tyto dva cíle označuje jako "ordem no espírito" ("klid ducha") a "aptidões rudimentares" („primitivní dovednosti“)

¹⁰ UNESCO UIS (Institute for Statistics) odhaduje, že v České republice je míra negramotnosti nižší než 1%

systém spravován centrálně podle definovaných směrnic (např. LBSE), autonomní regiony jako jsou souostroví Madeira a Azory disponují určitou mírou nezávislosti.

Tabulka 2: Míra negramotnosti v Portugalsku podle lokality a pohlaví v roce 2001
Zdroj: INE

Lokalita	Míra negramotnosti (v %) podle pohlaví		
	Sledované období		
	2001		
	Pohlaví		
	T: MŽ	1: M	2: Ž
	%	%	%
Portugalsko celkem	9,03	6,34	11,52
Kontinentální část	8,93	6,15	11,50
Souostroví Madeira	12,71	10,53	14,60
Souostroví Azory	9,45	10,04	8,88

MZ – muži a ženy, M – muži, Ž - ženy

2.3. Historický vývoj portugalského vysokoškolského vzdělání

V roce 1977 požádalo Portugalsko o vstup do Evropských společenství (ES) a o devět let později, v roce 1986, se stalo spolu se Španělskem jejich součástí. Jedná se o tři společenství, jež po ratifikaci Lisabonské smlouvy v roce 2009 zanikla a jejich právním nástupcem se stala Evropská unie. Vstup do ES byl pro zemi důležitým historickým mezníkem, který Portugalsko zařadil mezi vyspělé evropské demokracie. Přinesl s sebou mnoho výrazných změn, které se dotkly i školství. Tradiční problémy s vysokým podílem negramotných obyvatel a nízkým procentem vysokoškolsky vzdělaných obyvatel se daří úspěšně eliminovat a Portugalsko se během posledních třiceti let přiblížilo standardům rozvinutějších zemí EU. Na obrázku č. 1 můžeme vidět prudký nárůst počtu vysokoškolských studentů, ke kterému došlo po vstupu Portugalska do ES v roce 1986, podobný vzestup je vidět i na řecké přímce (vstup do ES v roce 1981). V případech Belgie a Irska je jakákoliv spojitost s připojením se do ES irelevantní, protože statistika ukazuje pouze stav, kdy obě země už tvořily součást společenství¹¹.

Zpráva z roku 2006, vydaná MCTES, ale poukazuje na fakt, že nárůst počtu studentů v terciárním vzdělávání v posledních letech stagnuje nebo dokonce i klesá¹². Tato změna je však pouze logickým následkem výjimečně rychlého vývoje; zatímco v 60. letech bylo

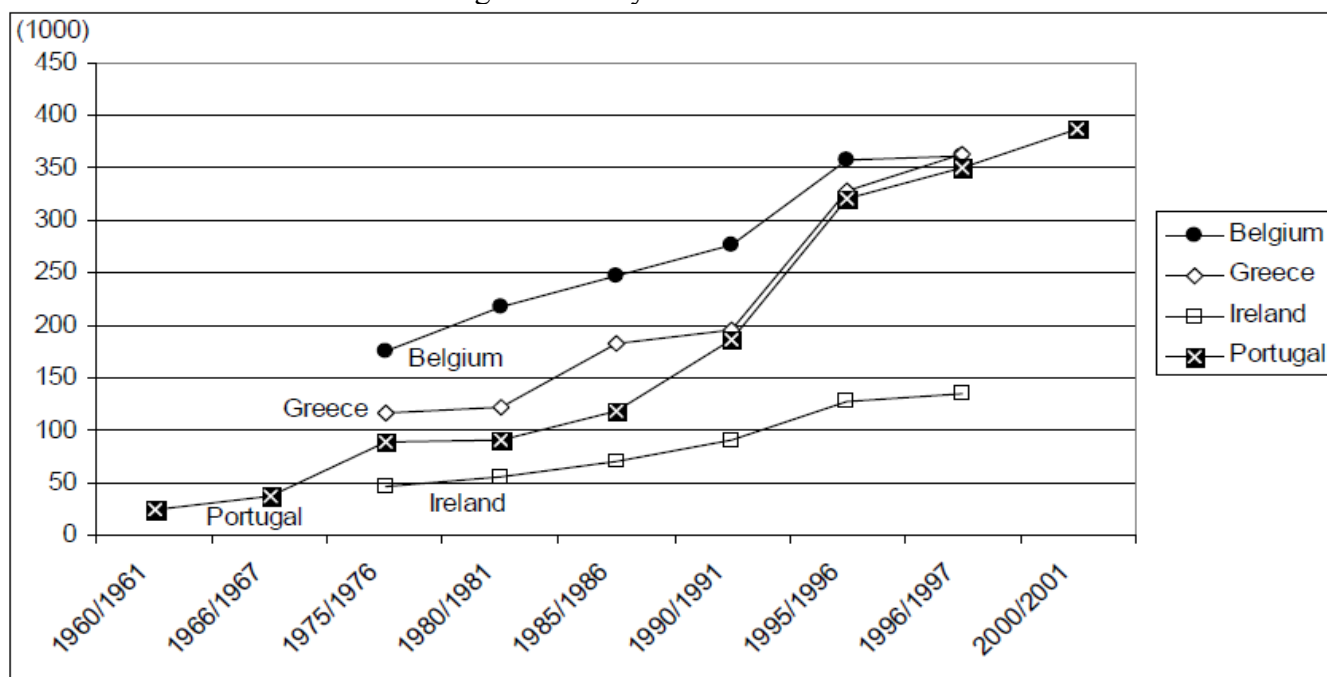
¹¹ Zatímco Belgie stála už u samotného založení ES v roce 1952, Irsko se připojilo o 21 let později při prvním rozšiřování.

¹² „The current evaluation of the Portuguese tertiary education system takes place in a period of slightly

v Portugalsku pouze třicet tisíc vysokoškolských studentů, na konci 20. století jich už bylo téměř 400 000. Za normálních podmínek bychom očekávali postupné ustálení tohoto čísla na úrovni ostatních zemí EU, ale kvůli celosvětové ekonomické krizi, jejíž prvotní příčinou byla americká hypoteční krize 2007, je budoucí vývoj jen těžko předvídatelný. V kapitole 3. popisují nejvýznamnější současné problémy portugalského terciárního vzdělání a kapitola 4. je zaměřená na reakce na tyto problémy ze strany studentů, univerzit i státu.

Graf 1: Celkový počet studentů vysokoškolského vzdělání mezi lety 1960 a 2002 ve vybrané skupině malých evropských zemí.

Zdroj: Conceição and Heitor, (2005), "Innovation for All? Learning from the Portuguese path to technical change and the dynamics of innovation"

1.1. Boloňský systém

Lei de Bases do Sistema Educativo (LBSE) je zákon, který ustanovuje obecný rámec vzdělání v Portugalsku. Jeho druhá kapitola se věnuje organizaci vzdělávacího systému a blíže specifikuje vysokoškolské vzdělání jako vzdělání na univerzitách a polytechnikách¹³. V

declining and/or relative stagnation in the growth of students after a period of more than 30 years of consecutive growth.“ Překlad: „Aktuální hodnocení portugalského systému terciárního vzdělávání ukazuje, že se nachází v období mírného poklesu a / nebo relativní stagnace, co se nárůstu počtu studentů týče, po období více než třiceti let nepřetržitého růstu.“ - Ministry of science, technology and higher education. Tertiary Education in Portugal: Background report. Str. 11. [online]. [cit. 2012-07-06]. Dostupné z: <<http://www.oecd.org/dataoecd/21/17/39710472.pdf>>

¹³ „O ensino superior compreende o ensino universitário e o ensino politécnico“ Překlad: „Vysokoškolským vzděláním se rozumí univerzitní vzdělání a polytechnické vzdělání“. LBSE, článek 11 [Pires 1999, str. 21]

článku 11 najdeme rovněž rozlišení těchto dvou způsobů vzdělání: zatímco univerzity mají za úkol podněcovat rozvíjení inovativního, analytického a kritického myšlení, polytechniky předávají vědecké poznatky a kladou důraz na jejich aplikaci v profesních činnostech. Na polytechnikách student může získat titul bakaláře (*licenciado*) a magistra (*mestre*), na univerzitách je nabídka rozšířena i o doktorské studium (*doutor*).

Rozdělení akademických titulů existuje v Portugalsku až od zavedení Boloňského systému v Portugalsku. Tento proces zahájilo podepsání Boloňské deklarace roku 1999, kterého se zúčastnilo 29 evropských států včetně Portugalska a České republiky. V dalších letech se postupně připojovaly další, nejen evropské, země. Mezi hlavní cíle tohoto systému patří podpora mobility studentů a vzájemného uznávání vysokoškolských titulů. Ve školním roce 2006/07 splňovalo jeho podmínky 38% kurzů, o rok později to už bylo 88% a nyní by už všechny kurzy měly být zorganizované podle Boloňského systému¹⁴.

Spolu s rozdělením studia na 2-3 fáze došlo k dalším změnám – např. výuka se stala flexibilnější zavedením tzv. *avaliação contínua*, tedy systému průběžného hodnocení na bázi individuálních a skupinových prací. Zavedl se také jednotný systém kreditů (ECTS), přičemž první cyklus má mezi 180-240 kredity, druhý 90-120 a třetí není tímto způsobem vymezen.

Podle statistik MCTES¹⁵ počet studentů zapisujících se do prvních ročníků vzrostl mezi lety 2004 a 2009 (tedy zásadní období pro přechod k Boloňskému systému) o 37%, z toho nárůst o 39% byl zaznamenán na stáních univerzitách a polytechnikách a 30% v soukromém vzdělávání. Tento úspěch byl ale kuriózně způsoben nečekaným přílivem studentů starších 23 let, kteří se poprvé zapsali na vysokou školu. Ve stejném období jejich počet vzrostl třináctkrát (během roku 2008 to bylo 10 489 nově zapsaných). Také bychom měli zmínit nárůst poprvé zapsaných studentů do doktorského studia – jejich číslo se ztrojnásobilo. Došlo tedy k dočasné pauze v poklesu nárůstu počtu studentů, která byla ale uměle vyvolaná přílivem starší části populace do terciárního vzdělávání. Tento jev je logicky pouze dočasný a dá se předpokládat, že do několika let se statistiky opět vrátí k snižování ročního přírůstku studentů.

1.2. Hodnocení Boloňského procesu v Portugalsku

Na základě mého výzkumu jsem zjistila zajímavý rozpor, který panuje v názorech na zavedení Boloňského systému v Portugalsku. V této problematice budu vycházet pouze z dat nasbíraných na FCSH UNL, kde jsem pozorovala aktivitu studentského hnutí O Grito, které je

¹⁴ KONOPÁSKOVÁ, Anna. Odborné vzdělávání v Portugalsku. Zpravodaj, VI/2008, příloha, str. 2

¹⁵ Estatísticas de Ensino Superior, Vol. XV, Lisboa, Ministério da Ciência, Tecnologia e Ensino Superior, Setembro de 2009

podle jeho zakladatelů „nástrojem pro demokratickou debatu a zapojení studentů do akademického života“. Členy této organizace jsou výlučně studenti zmíněné fakulty, kteří výrazně nesouhlasí se současnou situací, jež v Portugalsku panuje¹⁶. Odmítají akceptovat „rozebrání“ (*desmantelamento*) veřejného vysokého školství, které je částečně způsobeno nedostatkem finančních prostředků, a dogmatické chápání vzdělání jako komodity (*um bem comerciável*), tedy zboží, které je na trhu obchodováno bez rozdílu na kvalitě.

Mým druhým zdrojem informací je vzorek 120 náhodně vybraných studentů FCSH UNL. Nepracuji s dotazníky z ostatních fakult, respektive univerzit, protože si myslím, že tímto způsobem získám lepší obrázek o skutečném povědomí a názoru na Boloňský systém.

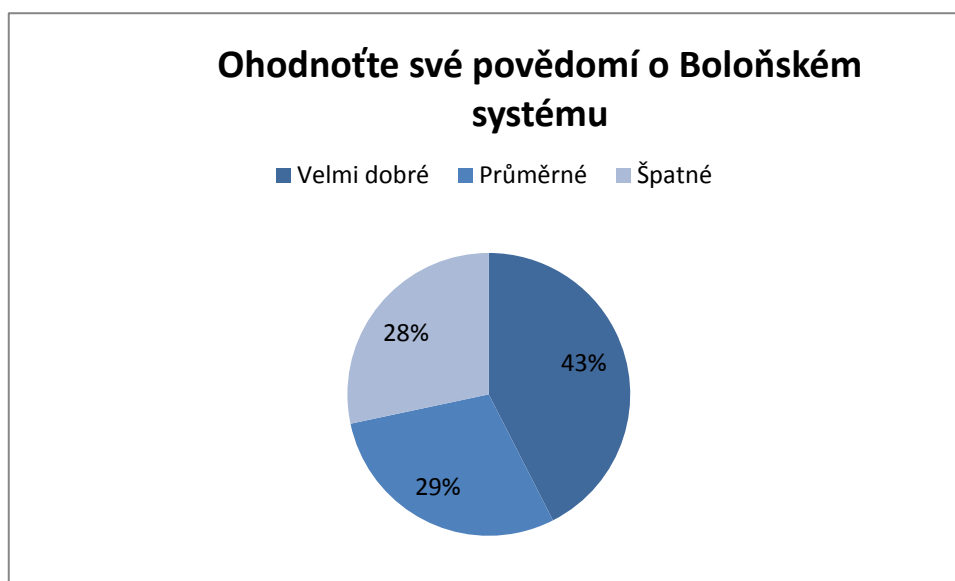
V mém dotazníku byly celkem tři otázky ohledně Boloňského procesu. Za základní jsem považovala zjistit, na jaké úrovni je obecné povědomí o změnách, které deklarace přinesla. Jako nejsnazší způsob jsem vyhodnotila variantu samohodnotícího úkolu – požádala jsem respondenty, aby své znalosti Boloňského systému ohodnotili jako buď velmi dobré, průměrné nebo špatné. Předpokládala jsem, že většina studentů (tedy více jak 50%) je seznámena s významem tohoto systému. Neočekávala jsem více než 15% respondentů, kteří by své povědomí označili za špatné. Dotazníkové šetření ale nepotvrdilo moje očekávání – velmi dobré znalosti týkající se tohoto tématu má pouze 43% studentů, průměrné 29% a 28% špatné (viz. Tabulka 2). Nepovažuji tento výsledek za uspokojivý, avšak nevíme, na jaké úrovni se přesně pohybují znalosti respondentů jednotlivých skupin. Rozhodně je ale tento údaj důležitý pro moje další závěry.

Tabulka 3: Povědomí o Boloňském systému

	Počet studentů	Procenta
Velmi dobré	51	43%
Průměrné	35	29%
Špatné	34	28%

¹⁶ F. M. Gomez, člen hnutí O Grito, v našem rozhovoru řekl: „Atualmente, vivemos num mundo pleno de situações atípicas, de caminhos sinuosos e atribulados, sentindo os direitos regredir e as conquistas sociais extinguirem-se, testemunhando um retrocesso civilizacional sem precedentes, conjuntura resultante do encadeamento lógico de premissas provenientes do sistema vigente, num abandono gradual da democracia.“ Překlad autorky: „V současné době žijeme ve světě plném neobvyklých situací aspletitých a neklidných cest, zánik pocitu navrácení práva a sociálních úspěchů je důkazem nebývalého civilizačního nezdaru – stavu logicky vyplývajícího z předpokladů stávajícího systému a postupného opouštění demokracie.“

Graf 2: Povědomí o Boloňském systému

Moje další dvě otázky byly zaměřeny na ohodnocení vysokoškolského vzdělání před a po Boloňské deklaraci. Na FCSH UNL byl přechod na nový systém zakončen roku 2009. Spolehlivou odpověď jsem tedy čekala pouze od studentů, kteří na fakultě studují více než 3 roky – tj. pouze od 11% všech respondentů. Rok 2009 ale není tak dávno, aby určité povědomí o předchozím fungování fakulty neměli i ostatní studenti.

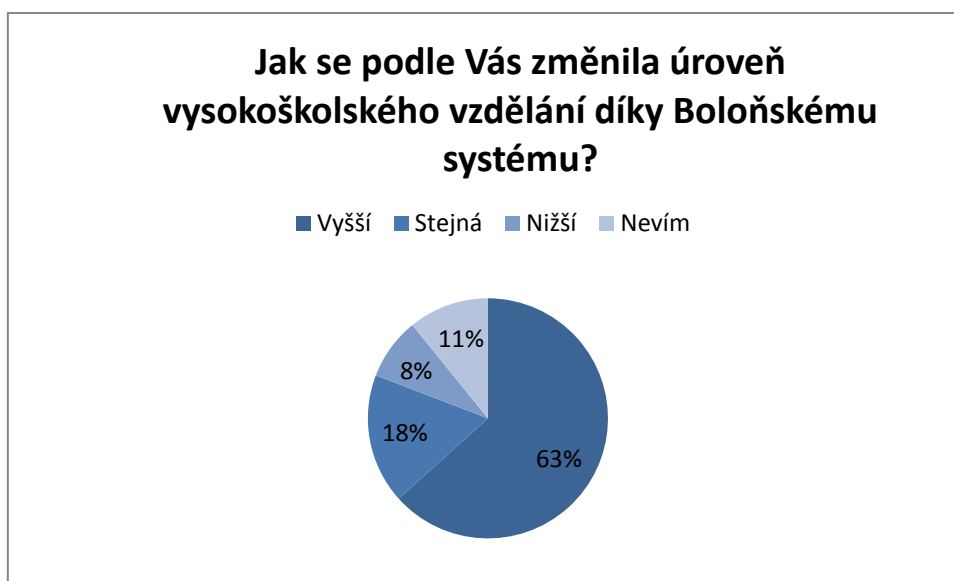
Otázky požadovaly srovnání univerzitní výuky celkově v prvním případě a studentské mobility v případě druhém. Předpokládala jsem, že pouze menšina respondentů bude spokojená s momentální situací na fakultě, potažmo v portugalském školství obecně. Na druhou stranu jsem se domnívala, že významná většina (můj odhad byl 80%) bude spokojená s možností vycestování do zahraničí v rámci studia. Tentokrát jsem odhadovala přesněji, ačkoliv v případě druhé otázky jsem byla až příliš optimistická.

Jak můžeme pozorovat v Tabulce 4 a v Grafu 3, nejmenší část dotázaných (18%) si myslí, že se výuka po zavedení Boloňského systému zlepšila. O dvě procenta více studentů nevědí, jaký mají k otázce zaujmout postoj. Současné vysoké školství vidí jako horší 28% respondentů a 34% si myslí, že se nijak nezměnilo. Ve vyhodnocování odpovědí na tuto otázku je nutné mít na vědomí, že pouze malé procento studentů skutečně pamatuje situaci na FCSH před rokem 2009 a nemají tak možnost objektivního srovnání. Další negativní vlivy má bezpochyby celosvětová ekonomická krize, jež donutila vládu k omezení dotací pro vysoké školy a tím došlo ke snížení jejich úrovně. Je tedy nutné vzít v úvahu úroveň vzdělání v kontextu ekonomické situace celé země. Můj předpoklad, že procento spokojených studentů bude nízké, se tedy vyplnil.

Tabulka 4: Změna úrovně vysokoškolské výuky

	Počet studentů	Procenta
Vyšší	21	18%
Stejná	41	34%
Nižší	34	28%
Nevím	24	20%

Graf 3: Změna úrovně vysokoškolské výuky

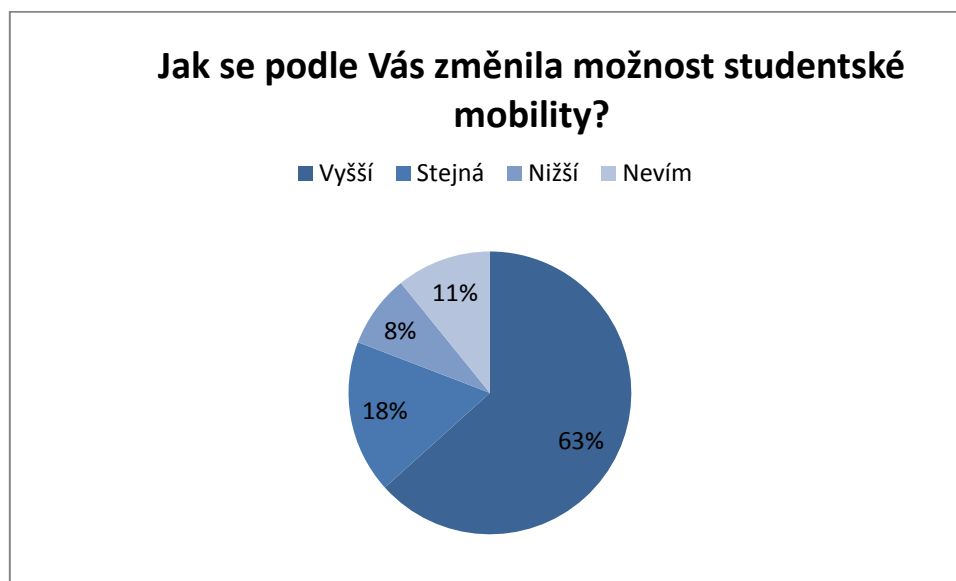

Jedním z cílů Boloňské deklarace je podpora mobility studentů i učitelů a spolupráce vysokých škol. Z mé vlastní zkušenosti ale Portugalci nejsou studenty, kteří by příliš vyjížděli na studijní pobyty a stáže. Většinou za to může ekonomická situace rodin, avšak je i poměrně značná část vysokoškoláků, kteří si myslí, že zkušenost z jiné země je zbytečná. Zajímalo mě, zda respondenti pocítují nějakou změnu od zavedení Boloňského systému. Podle mých předpokladů velká většina studentů (63%) si myslí, že možnost mobility je dnes vyšší, než bývala. Pouhých 8% má opačný názor, 18% dotázaných si myslí, že nedošlo k žádné změně a 11% řeklo, že neví, co si o problematice myslet. Můžeme tedy říct, že z tohoto hlediska je Boloňský proces viděn studenty velmi pozitivně.

Tabulka 5: Změna možnosti studentské mobility

	Počet studentů	Procenta
Vyšší	76	63%
Stejná	21	18%
Nižší	10	8%
Nevím	13	11%

Graf 4: Změna možnosti studentské mobility

Částečný rozpor v názorech na Boloňský proces panuje mezi studentskou organizací O Grito a samotnými respondenty mého dotazníku. Francisco Morgado Gomes, jeden ze zakladatelů zmíněné studentské organizace, považuje dřívější systém za mnohem kvalitnější a efektivnější. Portugalští studenti byli podle něj lépe připraveni plnit svojí funkci, než jak bylo běžné v Evropě. Za největší chyby nového systému považuje standarizaci a vytváření stereotypů ve výuce. Jako velkou chybu vidí rozdělení oborů na bakalářské a magisterské: „Esta forma, procedeu-se a uma inegável, e significativa, queda da exigência, qualidade e abrangência dos cursos leccionados, distanciando-nos, negativamente, da média europeia, que seria o objectivo primordial.“¹⁷ Nevidí tedy na Boloňském procesu žádné výhody, naopak dodává, že studenti jsou nuceni dříve vstupovat na trh práce kvůli sociálně-ekonomickým podmínkám panujícím v zemi. Navíc vysoké školné, které je podle zástupce organizace O Grito neúměrné ve srovnání s úrovní výuky, nedovoluje mnohým studentům pokračovat ve studiu po dokončení bakalářského kurzu.

¹⁷ Překlad autorky: „Tímto způsobem jsme se dostali k nevyhnutelnému a významnému poklesu poptávky, kvality a rozsahu vyučovaných předmětů, oddalovali jsme se tak od evropského průměru, jehož docílení byl náš primární cíl.“

O Grito nenachází, na rozdíl od dotázaných studentů, žádná pozitiva na přijetí Boloňské deklarace. Ačkoliv své názory nepodporuje žádnými výzkumy nebo statistikami, portugalští studenti doplácí na svojí neinformovanost a nechají se často přesvědčit i o argumentech, jež jsou značně pochybné. Zároveň musím konstatovat, že je velmi těžké, aby Boloňský systém fungoval, když pouze menší část studentů skutečně ví, v čem spočívají jeho výhody. Je to vidět i z odpovědí na mou otázku o studentské mobilitě, která je asi nejviditelnějším přínosem pro studenty a proto je mylně označována za přínos jediný.

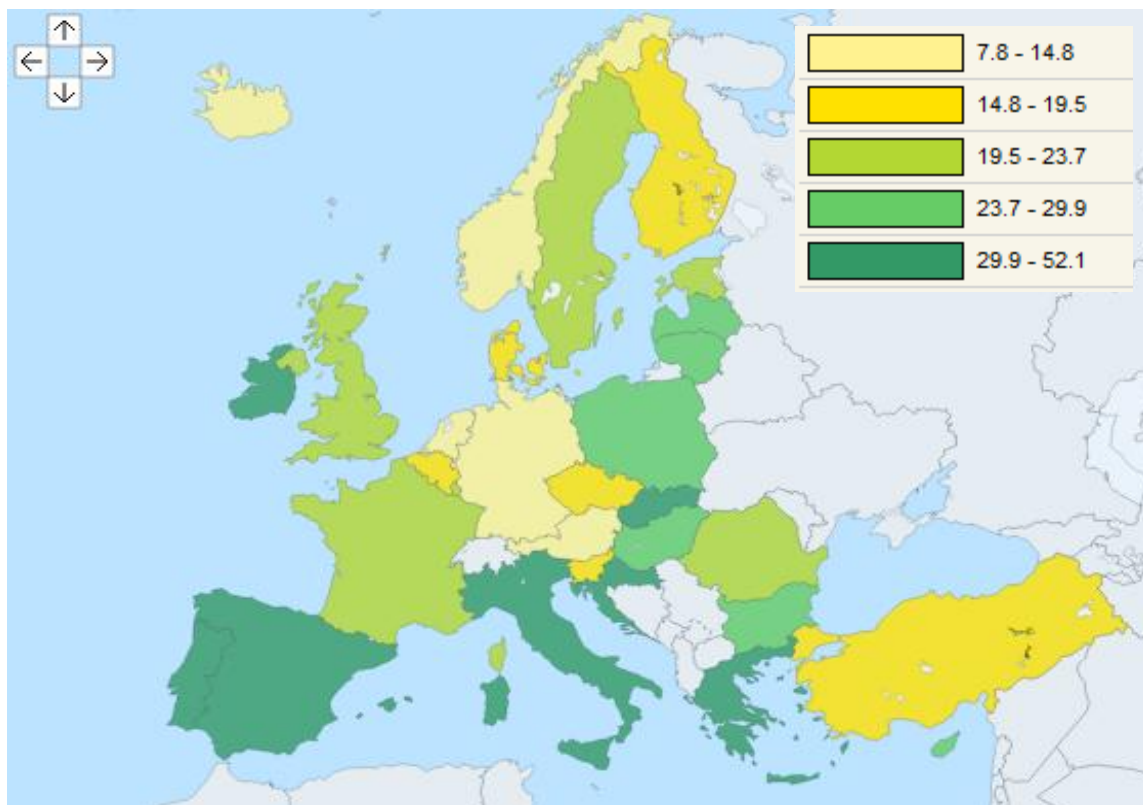
2. Současné problémy portugalského vysokoškolského vzdělávání

V poslední době musí studenti a absolventi vysokých škol v Portugalsku čelit mnohým problémům, které jsou následkem snahy o co nejrychlejší přeměnu v moderní, dynamický a demokratický evropský stát. Tento stav podle mého názoru zhoršila i globální ekonomická krize nastartovaná americkou hypoteční krizí v roce 2007 a ropnou krizí probíhající v následujících měsících. Světová ekonomika čelí největšímu poklesu od Velké hospodářské krize ve třicátých letech 20. století. Jednou z nejvíce trpících generací jsou mladí studenti a absolventi vysokých škol, kteří tyto problémy v Portugalsku nazývají „Novou akademickou krizí“. V posledních letech se tamní pracovní trh musí potýkat s nebývalým množstvím vysokoškolsky vzdělaných pracovníků, které není schopný všechny absorbovat, a tak část z nich končí na úřadech práce. Univerzitní diplom už negarantuje zaměstnání, jako tomu bylo dříve, ale mladí lidé nepřestávají studovat. Stává se to pro ně ale neúnosně drahé, což se ukazuje na vysoké míře nedokončování studia.

2.1. Nezaměstnanost mladistvých

Jedním z nejviditelnějších problémů Portugalska, potažmo celé EU, je nezaměstnanost mladých lidí. EUROSTAT zveřejňuje každý měsíc aktualizované statistiky o momentální situaci v rámci Evropy. Jako nezaměstnaný mladistvý se počítá osoba ve věku 15-24 let, která je schopná pracovat a aktivně hledala zaměstnání v posledních čtyřech týdnech (nebo už práci našla a začne pracovat do 3 měsíců). V Portugalsku bylo v květnu 2012 36,4% takových osob, v České republice je toto číslo výrazně nižší – 19,6%. Vůbec nejhůře je na tom ale Španělsko, kde je bez práce 52,1% lidí mezi 15-24 lety. Další země s alarmující statistikou je Řecko, které svůj stav za poslední dva měsíce neuvvedlo, ale v březnu to bylo taktéž 52,1%. Vzhledem ke stoupající tendenci, kterou nezaměstnanost mladistvých v téměř celé Evropě momentálně má, se dá předpokládat, že aktuální hodnota bude okolo 54%. Překvapením pro nás může být Slovensko, kde v květnu dosáhla míra mladých bez práce 38,8%.

Obrázek 1: Nezaměstnanost mladistvých v Evropě - věková skupina 15-24 let (v %)
Zdroj: EUROSTAT

Z tabulky 6, kterou jsem vytvořila na základě dat Evropského statistického úřadu, můžeme vyčíst jednu skutečnost, kterou považuji za mnohem více alarmující, než je samotná míra nezaměstnanosti ve věkové skupině mezi 15-24 lety. Je to fakt, že situace se za posledních několik měsíců nezlepšila, ba právě naopak jsme svědky nejrychlejšího růstu mladých lidí bez práce minimálně za několik posledních desítek let. Ačkoliv jde o problém, který trápí celou Evropu¹⁸, je velký rozdíl mezi různými státy. Německo, Rakousko a Holandsko si jako jediné evropské státy zahrnuté ve statistikách EUROSTAT dlouhodobě drží hranici pod 10% (avšak pokud nedojde k zlepšení, odhaduje se, že Holandsko překročí tuto hranici během několika následujících měsíců). Vůbec nejviditelnější zhoršení můžeme pozorovat v Řecku, kde se nezaměstnanost mladých zvýšila o 8,20% během posledních jedenácti měsíců. V Portugalsku to bylo o 7,10%.

¹⁸ Se stejným problémem se sice potýkají i jiné kontinenty, ale Evropa je evidentně postižena nejhůře. Například v USA je míra nezaměstnanosti věkové skupiny 15-24 let „pouze“ 16,1% a především má snižující se tendenci – před 11 měsíci to bylo 17,3%.

Tabulka 6: Nezaměstnanost mladistvých v Evropě - věková skupina 15-24 let

Země	Červen 2011	Květen 2012	Rozdíl
Španělsko	45,90%	52,10%	6,20%
Řecko	43,90%	52,1%*	8,20%
Chorvatsko	36,50%	41,60%	5,10%
Slovensko	33%	38,80%	5,80%
Portugalsko	29,30%	36,40%	7,10%
Česká republika	18,60%	19,70%	1,10%
EU (27 států)	21,10%	22,70%	1,60%

*údaj z března 2012
Zdroj: EUROSTAT

Mladí lidé jsou v Portugalsku bezesporu současnou ekonomickou krizí více ovlivněni než starší generace. Je pro ně těžké si najít zaměstnání, obzvlášť pokud jde o jejich první práci a nemají tedy zkušenosti, a jsou také častěji propouštěni. Pokud by aktuální stav trval delší dobu, existuje tu nebezpečí vážného dopadu na portugalskou ekonomiku a vzniku tzv. „ztracené generace“. Jedná se o demotivované a sociálně vyčleněné osoby bez pracovních návyků a jakýkoliv zkušeností. EU chce předcházet nezaměstnanosti mladých lidí tím, že je vybaví dovednostmi důležitými pro trh práce nebo pro zahájení podnikatelské činnosti. Jako jednu ze základních příčin vidí „v nedostatečné spolupráci mezi politikami v oblasti mládeže a příslušnými politickými oblastmi, včetně vzdělávání, zaměstnanosti a sociálního začlenění“¹⁹. Nelze říct, kdo má největší potíže s hledáním práce, obecně ale platí, že problémy nemají absolventi technických oborů (mechanici, opraváři atd.). V posledních letech výrazně narostl počet vysokoškolsky vzdělané mládeže, která má potíže v uplatnění se na trhu práce, který není schopný pohltit takové množství kvalifikovaných pracovníků [Conceição 2005, str. 32]. Může za to zvyšující se počet absolventů univerzit a polytechnik (viz. kapitola 2.3).

Situace je o to horší, že se mladí potýkají s dlouhodobou nezaměstnaností. Více než polovina z nich je bez práce už více než jeden rok. Negativní vliv tohoto faktu se projevuje na klesající motivaci k dalšímu hledání. To potvrzuje i Ana Catarina Marçal, čtyřadvacetiletá absolventka bakalářského studia mezinárodních vztahů na FCSH UNL, která po dokončení vysokoškolského vzdělání nebyla schopná najít práci. Nakonec se rozhodla si zařídit stáž, aby měla „alespoň něco napsaného v životopise“. Momentálně je tedy na stáži v hotelu Penha Longa v Sintře, kde pracuje jako recepční na golfovém hřišti. Stáže nejsou zákonem považovány za obvyklý pracovní poměr (jako je např. HPP) a nevztahuje se na ně tedy ani

¹⁹ Prohlášení Evropské rady ze dne 30. ledna 2012

minimální mzda ani limity na pracovní dobu. V praxi to znamená, že stážisté mají podprůměrné platy, dlouhou pracovní dobu a téměř žádné přestávky na jídlo a na oddech. Ana Catarina Marçal pracuje více než 50 hodin týdně a její měsíční odměna je 250 eur, což není ani polovina minimálního platu v Portugalsku²⁰. V práci zůstává, protože se může účastnit různých seminářů a školení, což vidí jako přínos do budoucna. Zaměstnavatel také slibuje přijmout určité množství stážistů do trvalého pracovního poměru, čímž by se jim zvýšil plat. Momentálně jí ale mzda stačí pouze na pokrytí nákladů na dopravu do místa výkonu práce a na další drobné výdaje. Potvrzuje, že její případ není v Portugalsku nijak výjimečný – většina jejích spolužáků je nezaměstnaných nebo mají špatně placenou stáž.

Mnoho absolventů odchází do zahraničí, kde často seženou práci snadněji. Podle Eurobarometru, databáze současných trendů EU, chce více než polovina (57%) portugalských studentů v budoucnu studovat nebo pracovat v cizině. Je to o 4% více než je průměr EU. Mladí lidé s vyšším vzděláním mají častěji tendence opouštět zemi, ať už za účelem trvalého pobytu nebo pouze několikaměsíčního studia či stáže. Cílem většiny Portugalců jsou kvůli byrokratickým a jazykovým podmínkám země Evropské unie a Brazílie, která zažívá v poslední době ekonomický boom. Kromě nezaměstnanosti jsou jako časté důvody uváděny vysoké ceny (každodenních potřeb i nákladů na bydlení atd.) v Portugalsku nebo obohacující zkušenost života v cizí zemi. Největší překážkou je pak většinou finanční situace studentů. Ačkoliv existuje mnoho programů a nadací, které nabízejí stipendia, jejich počet a ani výše příspěvků není zdaleka dostačující.

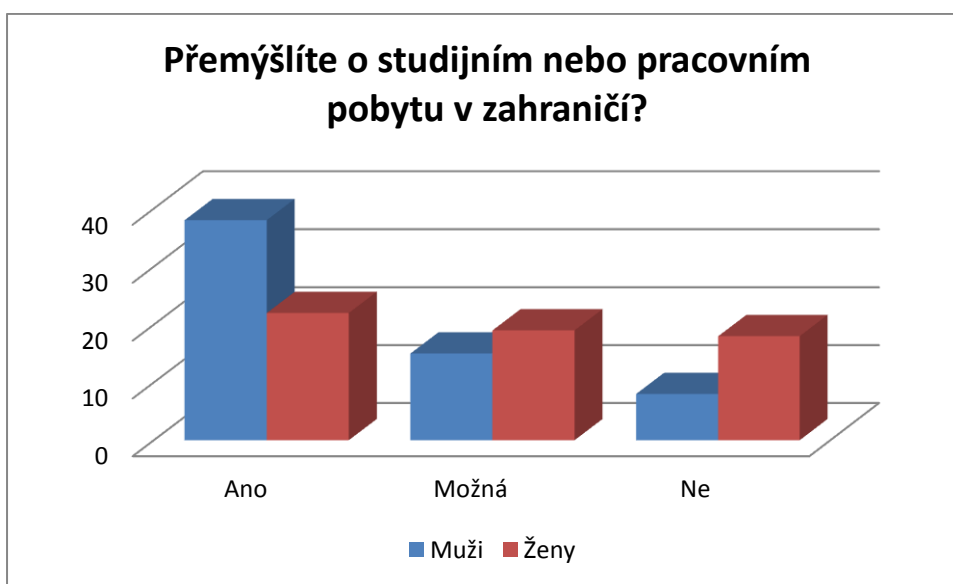
Můj výzkum na FCSH UNL potvrdil údaje z Eurobarometru - přesně polovina respondentů řekla, že by v budoucnu chtěla studovat či pracovat v cizině. Druhá nejpočetnější skupina (34 osob) si nebyla jistá a 26 dotázaných nepřemýšlí o vycestování. Zajímavé je srovnání z hlediska pohlaví: ukázalo se, že muži jsou mnohem více odhodlaní - většina z nich chce žít nějaký čas v zahraničí. Ženy si častěji vybíraly odpověď „možná“, nebo nemají zájem opustit Portugalsko.

Tabulka 7: Počet studentů, kteří chtějí studovat či pracovat v cizině

	Muži	Ženy
Ano	38	22
Možná	15	19
Ne	8	18

²⁰ Od 1.1.2010 je minimální plat v Portugalsku 475 euro měsíčně vyplácených čtrnáctkrát do roka nebo 554 euro vyplácených dvanáctkrát ročně.

Graf 5: Počet studentů, kteří chtějí studovat či pracovat v cizině

Evropská unie si v rámci iniciativy *Youth on the Move* stanovila tři cíle, které chce do roku 2020 splnit: snížit počet osob, které nedokončí studia, zlepšit kvalitu vzdělání a zvýšit zaměstnatelnost mladých lidí. EU tedy začala připravovat řadu opatření, které by měly pomoci současné situaci. Jedním z nich je *Youth@Work*, projekt fungující od roku 2011. Pomáhá budovat kontakty mezi absolventy a malými a středními společnostmi, čímž jedné straně zajistí práci a druhé nápadité a energické zaměstnance. Od podzimu 2011 se tak můžeme na různých veletrzích setkat s přednáškami a konferencemi pořádanými *Youth@Work*, kde mají soukromé firmy možnost oslovit mladé uchazeče o zaměstnání.

Dalším novým opatřením je *Monitoring labour market developments in Europe*²¹. Jedná se o projekt, který shromažďuje informace o volných pozicích na současném pracovním trhu a upozorňuje tak na obory, které by mladí měli studovat, anebo naopak na ty, o které už není zájem. Každé tři měsíce vychází dva zpravodaje - *European Vacancy Monitor* a *European Job Mobility Bulletin*. Druhý z nich je zaměřen především na zájemce o práci v zahraničí.

Evropská unie ukazuje snahu hledat řešení příčin celého problému, avšak aby její projekty dobře fungovaly, je potřeba značná podpora ze strany jednotlivých států, což se v Portugalsku bohužel neděje. Informovanost mezi studenty a absolventy o projektech prevence nezaměstnanosti je minimální. Studentské organizace se jimi také příliš nezabývají, protože řeší problémy přímo spojené s vysokoškolským vzděláváním. Tato neinformovanost je způsobena chybějícím kontaktem mezi jednotlivými politickými orgány a univerzitními

²¹ Sledování vývoje trhu práce v Evropě

spolky. EU poskytuje kromě nezávazných doporučení a projektů také finanční podporu, například z Evropského sociálního fondu. Evropská kancelář uvedla, že státy nevyužívají všechny prostředky, které mají k dispozici.

2.2. Vysokoškolské vzdělání jako soukromý statek

V rámci EU je Portugalsko zemí s největším podílem soukromého sektoru ve vysokém školství [Lopes 2009, str. 8]. Ve školním roce 2007/08 bylo 57,5% vysokoškolských studentů registrovaných ve veřejných univerzitách a polytechnikách a 42,5% v soukromých institucích. Situace v Portugalsku není úplně totožná s tou, kterou známe v České republice. Vzhledem k tomu, že v Portugalsku jsou zpoplatněná všechna vysokoškolská zařízení, studenti je vnímají lehce odlišným způsobem. Mezi žákem a vzdělávací institucí vzniká klientský vztah, kdy univerzity a polytechniky jsou závislé na vybírání školného a student za své peníze očekává přiměřené služby.

Na soukromých vysokých školách můžeme tento klientský vztah pozorovat mnohem zřetelněji. Universidade Autónoma de Lisboa (UAL) nabízí půjčky v hodnotě až 5000 euro ročně, které studentům pomáhají s financováním vysokého školného. Úroková sazba je fixní, ale je rozšiřována o tzv. *spread*, který navyšuje splácené částky podle průměru studijních výsledků studenta²². UAL je zhruba třikrát dražší než jsou veřejné univerzity. Školné se vybírá každý měsíc (11x ročně) a jeho výše se pohybuje mezi 300-330 eur pro bakalářské studium.

Další soukromá instituce, Universidade Portucalence (UP) v Portu, vytvořila speciální pojištění pro studenty potýkající se s ekonomickými problémy. Pokud by plátce školného přišel o práci, pojištění, které stojí pět euro ročně, zajistí financování vzdělání, dokud se situace nevyřeší. Díky tomuto opatření mohlo během prvního semestru školního roku 2011/12 šestnáct studentů UP pokračovat ve studiu²³.

V rámci mého výzkumu mě zajímalo, jaký přístup ke vzdělání má portugalská mládež. Chtěla jsem vědět, zda studium berou jako čistě osobní investici nebo jako přínos pro celou společnost. Tato otázka se stala předmětem debaty i v České republice, když se spekulovalo o zavedení školného, respektive zápisného. Je složité najít na ní správnou odpověď, protože každý obor je nějak přínosný pro společnost. Dobrým argumentem proti tomu, že by vzdělání bylo pouze k osobnímu prospěchu, jsou povolání jako např. učitelé nebo lékaři. Jde o

²² Podle oficiálních stránek UAL je částka pro studenty s průměrnou známkou 16 a výše navýšena o 0,2%, s výsledky mezi hodnotou 14 – 16 je to pak o 0,65% a jakékoliv horší ohodnocení navyšuje splátku o 1%.

²³ Metro. Lisboa, 2012. „Seguro para propinas“ 24. února 2012, str. 4

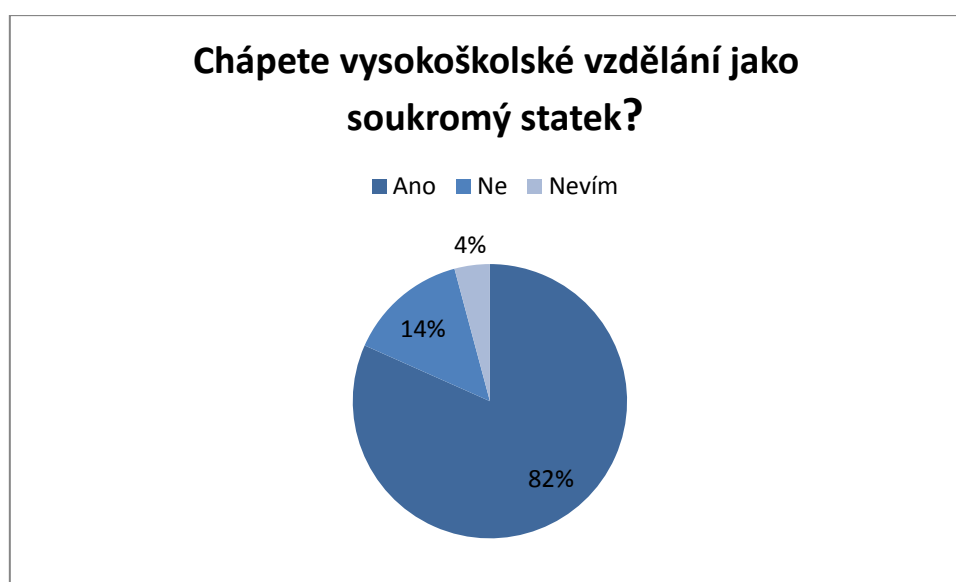
zaměstnání, která většinou příliš nevynáší a zároveň je v zájmu všech, abychom měli dostatek takových osob. Představa, že si budoucí učitel musí na své studium půjčit nějaký vyšší obnos peněz, je naprosto ireálná, když vezmeme v úvahu nástupní učitelský plat²⁴. Jak v Portugalsku tak u nás se najde mnoho politických činitelů, kteří takovéto argumenty ignorují a tvrdí stejně jako Václav Klaus, že „vysokoškolské vzdělání je soukromým statkem, jehož využijí studenti jen sami pro sebe, a proto by si za něj měli platit“²⁵.

Vzhledem k tomu, že si každý student musí financovat své studium sám, jsem předpokládala, že Portugalci chápou vzdělání spíše jako soukromý majetek, což mi následně potvrdilo 82% dotázaných studentů z FCSH UNL. Jako přínos pro celou společnost ho vidí 14% respondentů a 4% z nich nevědělo, jak odpovědět. Vidím to jako docela logický následek zavedení školného a jeho následného zvyšování.

Tabulka 8: Vzdělání jako soukromý statek

	Počet studentů	Procenta
Ano	98	82%
Ne	17	14%
Nevím	5	4%

Graf 6: Vzdělání jako soukromý statek

²⁴ Například v České republice je vysokoškolsky vzdělaný učitel řazen do platových tříd pobírajících prvních 6 let okolo 20 000 Kč hrubého (údaj z tabulek MŠMT pro 2012). Pro Portugalsko údaj neuvádím, neboť tři středoškolské a vysokoškolské profesorky, kterých jsem se ptala, mi nezávisle na sobě řekly, že „nikdy neviděly pracovní smlouvu“.

²⁵ Václav Klaus na diskuzi na České zemědělské univerzitě (ČZU) 8. 3. 2012

Dobrou zprávou do budoucna je, že číslo nově zapsaných studentů na soukromé univerzity a polytechniky je každým rokem nižší. Mezi školními roky 2000/01 a 2007/08 se zvýšil jejich počet o 28% ve veřejných zařízeních a pouze o 9% v soukromých [Lopes 2009, str. 8].

Jorge Miguel Pereira ve svém článku poukazuje na rozdílnou důležitost jednotlivých oborů – některé jsou společností a politikou upřednostňovány a druhé naopak zatracovány. Také náročnost studia na vysoké škole a následné uplatnění není vyrovnané. To přináší problémy spojené s financováním. Kolik by měl stát ročně dát na terciární studium? Měl by více platit žák nebo stát? To jsou otázky, které si Pereira pokládá. Univerzity kritizuje za rozdíly ve společnosti, které díky nim často vznikají: „As desigualdades sociais entre estudantes, que a universidade em grande parte reproduz, junta-se a desigualdade entre universidades e estabelecimentos de ensino“²⁶. Hlavní nebezpečí vidí v tom, že by se univerzity mohly stát místem dostupným pouze pro určité vrstvy společnosti, což by se nutně projevilo na kvalitě výuky a úrovni studentů.

2.3. Předčasné ukončování vysokoškolského studia

AEFCSH označuje jako jeden z hlavních problémů současné akademické krize předčasný odchod studentů z vysokoškolského vzdělávání. Tento fenomén je potvrzován z mnoha stran – studentské organizace, vysoké školy a i mnoho politiků si je vědomo toho, jaká je aktuální situace. Portugalský předseda vlády, Pedro Passos Coelho, řekl na konci dubna tohoto roku v jedné z debat: „há estudantes que, por dificuldades económicas, não têm conseguido manter as suas aprendizagens por estarem deslocados das suas habitações de origem“²⁷. Kvůli světové ekonomické krizi není předpověď na příští roky nijak optimistická, naopak všichni předpokládají zvýšení počtu studentů, kteří nebudou schopni dokončit své vysokoškolské vzdělání. Nebude tedy snadné splnit plán, který EU stanovila pro všechny členské země před třemi lety – snížit míru předčasného opouštění VŠ na 10%. V rámci Evropy bylo Portugalsko v roce 2011 s 23,2% na třetím místě za Maltou (33,5%) a Španělskem (26,5%). Evropský průměr je podle periodika *Vida Económica* 13,5%.

Tradičně byl tento jev viděn spíše pozitivně – ukazoval náročnost a kvalitu portugalských institucí. Je zajímavé, že do 60. let byl akademický úspěch či neúspěch

²⁶ O Sistema de Ensino em Portugal (séculos XIX-XX), Lisboa, 1998. PEREIRA, Jorge Manuel: „Universidade e Sociedade: os Problemas Actuais“, str. 182. Překlad autorky: „Sociální nerovnosti mezi studenty, které univerzita ve velké míře produkuje, se pojí s nevyrovnaností mezi vysokými školami a vzdělávacími zařízeními.“

²⁷ Překlad autorky: „existují studenti, kteří kvůli ekonomickým obtížím, nejsou schopni nadále studovat, protože žijí daleko od domova (pozn. autorky: tudíž je to pro ně příliš nákladné)“

připisován vrozeným schopnostem studentů, později se přešlo na tzv. teorii socio-kulturního handicapu (*Teoria do Handicap Sócio-Cultural*), kde byla v úvahu brána kulturní úroveň studentů při vstupu do instituce. Od 70. let jsou výsledky žáka přisuzovány nejen jeho přirozeným schopnostem a kulturní úrovni, ale nově i školy a jiné vzdělávací instituce jsou považovány za aktivní účastníky vzdělávacího procesu. [Mendes, Lourenço, Pile 2009, str. 2]

Výzkumem problematiky předčasného ukončení vysokoškolského studia se věnují mimo jiné i tři členové Úřadu pro výzkum a plánování na IST (Instituto Superior Técnico): Rui Mendes, Luis Lourenço a Marta Pile. IST, který tvoří část Technické univerzity v Lisabonu a zároveň je největší a nejprestižnější školou svého druhu v Portugalsku, se cítí být ohrožen současnou situací. Aby se ubránil před odlivem studentů, nechal vytvořit studii, která měla za úkol monitorovat celou situaci a zjistit příčiny současného problému.

Výzkum se týkal čtyř bakalářských oborů IST z let 1988, 1990 a 1992. Může se zdát, že data získaná touto studií již nejsou aktuální a tudíž nevhodná pro mojí práci. Nemohu ale souhlasit, jelikož si myslím, že dokazují něco, co si myslí většina studentů v Portugalsku – tamní akademická krize není problémem posledních let, nýbrž se jedná o problém, který trvá už dlouhou dobu a pouze v kombinaci s celosvětovou ekonomickou krizí se ukazuje jeho závažnost.

V první fázi sledovali členové Úřadu pro výzkum a plánování, kolik studentů dokončí ročník, a poté sbírali informace telefonicky. Celkem získali 115 rozhovorů o průměrné délce 12 minut. Je však třeba vzít v úvahu, že 115 žáků tvoří pouze 9,8% všech oslovených. Ostatní se buď odmítli zapojit, měli změněné číslo, nebo nebrali telefon.

Výsledky ukazují, že většina respondentů opustila svůj obor v průběhu prvního, případně druhého roku studia. Nejčastěji se jednalo o armádní personál a o žáky, kteří přestoupili na IST z polytechnik. Co se týče původu studentů, ve dvou ze čtyř zkoumaných oborů se potvrdilo, že většina odchozích je ze zemí, které jsou od roku 1996 označovány jako PALOP (mezi ně patřila Angola, Kapverdy, Guinea-Bissau, Mosambik a Svatý Tomáš a Princův ostrov) a z autonomních portugalských regionů- souostroví Madeira a Azory. Co se studijních výsledků týče, bylo zjištěno, že převládající známka těchto žáků je 12²⁸.

Počet žáků, kteří předčasně ukončili studium ve sledovaných oborech, byl více či méně konstantní po celých šest let a dosáhl míry 35,2%. Následně byla studie rozšířena i na roky 1994 a 1996, přičemž výsledky se nijak významně nelišily. Dá se tedy předpokládat, že

²⁸ V Portugalsku se hodnotí od 0 do 20 bodů, kdy minimem pro úspěšné absolvování předmětu je hodnota 9,5.

jde o trvalý jev. Rozdílu mezi zjištěným procentem a oficiálními celostátními statistikami z roku 2011 bych nepřikládala nijak zvláštní pozornost, protože tento výzkum je zaměřený pouze na IST, součást jedné z nejnáročnějších univerzit v Portugalsku.

Nedokončování vysokoškolského studia je však pouze následek nebo reakce na chyby v portugalském systému. Aby se tento problém dal vyřešit, je třeba najít příčiny, které ho způsobují. Sociální a kulturní faktory jsou obecně označovány jako elementy, které nejčastěji ovlivňují akademické úspěchy. Patří k nim hlavně finanční zajištění studentů, respektive jejich sociální původ. Dalo by se říct, že hmotné podmínky v Portugalsku jsou více důležité než v České republice, protože zde zatím nemáme zavedené školné. To se v Portugalsku na státních univerzitách pohybuje průměrně okolo 1000 eur ročně²⁹, což řadí zemi na 3. místo ve výši školného v EU. Se zvyšující se nezaměstnaností je pro rodiče těžší finančně podporovat své potomky. Počet lidí bez práce je v zemi jeden z nejvyšších v Evropě a neustále roste – ve 4. trimestru roku 2011 bylo nezaměstnaných 14% lidí v aktivním věku a o 3 měsíce později to už bylo 14,9%. Hůře než Portugalsko je na tom pouze Španělsko a Řecko. Mladí lidé jsou tedy stále častěji nuceni při studiu pracovat a vydělávat si tak na vzdělání sami, což doposud bylo pouze výjimečné (na rozdíl od České republiky, kde mít brigádu nebo i práci na HPP při vysoké škole není nic neobvyklého).

Jednotlivé fakulty mají v rámci univerzit určitou autonomii ve stanovování podmínek pro pracující studenty, avšak musí se řídit platným zákoníkem. Mnohé z nich jim situaci výrazně zlehčují. Např. FCSH UNL vytvořila status zvaný *trabalhador-estudante* (pracovník-student), který přináší mnoho výhod. Jde o status, o který si student zažádá při zápisu a obnovuje si ho na začátku každého školního roku. Žádost je třeba doložit smlouvou a rozvrhem vykonávané práce. Hlavní výhoda spočívá v osvobození od povinné účasti na hodinách, která je v Portugalsku stanovena na 70%. Pracující studenti mají dle zákona právo na speciální termíny zkouškového období. Mimo jiné jim zaměstnavatelé musí poskytnout dva dny placeného volna před každou zkouškou, respektive jeden den před ní a pak v samotný den zkoušky.

V mém dotazníku jsem se ptala studentů, zda si myslí, že by současná finanční krize ohrožovala nebo v budoucnu mohla ohrozit jejich studium – např. nedostatkem financí na zaplacení školného nebo zhoršením ekonomických podmínek v rodině. Díky svému pobytu v Portugalsku jsem viděla, že je skutečně mnoho mladých lidí, kteří jsou ve finanční tísní.

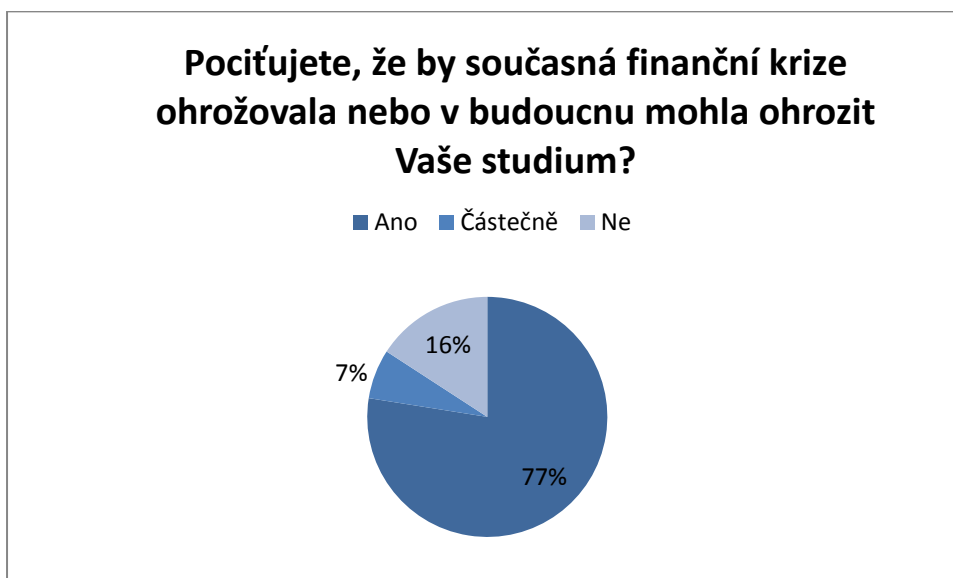
²⁹ Na FCSH UNL se platí 1037,20€ za rok bakalářského studia, 2000€ za celý magisterský program a 4800 € za kompletní doktorské studium

Nepřekvapil mě tedy výsledek mého průzkumu, ve kterém 77% respondentů odpovědělo pozitivně. Pouze 7% dotázaných řeklo, že se cítí být částečně ohroženo současnou krizí a 16% nevidí žádnou změnu oproti předešlé době. Myslím si, že k předčasnému opouštění vysokých škol docházelo už dříve, ale s ekonomickou krizí jsou problémy mnohem viditelnější a vyhrcořenější. Všeobecně jsou ve společnosti cítit obavy o to, co se stane v budoucnu. Tím si vysvětlují tak vysoký počet mládeže, která má strach o své studium.

Tabulka 9: Počet studentů pociťující vliv ekonomické krize

	Počet studentů	Procenta
Ano	93	77%
Částečně	8	7%
Ne	19	16%

Graf 7: Počet studentů pociťující vliv ekonomické krize

Další faktory, které studenty často přinutí opustit vysokou školu, jsou nedostatečná akademická integrace, špatné vztahy mezi žáky a profesory, neuspokojivé metody výuky a její následné hodnocení a v neposlední řadě nepostačující příprava ze střední školy. [Conceição 2005, str. 105]

Výzkum IST částečně potvrzuje již zmíněné faktory, ačkoliv jako nejčastější příčinu uvádí ztrátu zájmu o studium, chabé pracovní uplatnění a nesplněná očekávání od univerzitního vzdělání (49,6%). Ztráta zájmu o studium byla většinou způsobena špatnými vztahy mezi profesory a žáky nebo mezi studenty samotnými. Důležitou roli také hrají rodinné a pracovní důvody (34,8%), naopak nízké procento studentů opustilo IST kvůli špatným výsledkům (7,8%), zdravotním problémům (6,1%) a kvůli technicko-byrokratickým

potížím (1,7%). Většina z bývalých studentů, kteří uvedli jako důvod rodinné nebo pracovní důvody, jsou zaměstnaní na plný úvazek nebo mají rodiny.

Vztah politiků k tomuto problému je nejednotný. Někteří, jako například již zmíněný Pedro Passos Coelho, uznávají jeho existenci, ale najdou se i tací, kteří popírají vážnost situace. Státní tajemník pro vysokoškolské vzdělávání, João Queiró, paradoxně popírá, že by se v poslední době jakkoliv navýšil počet studentů, kteří nedokončili vysokoškolské vzdělání: „Apesar da situação que o país atravessa, não se confirma que o abandono no ensino superior esteja a aumentar este ano“³⁰. Na oficiálních stránkách portugalské vlády dále uvádí, že v tomto školním roce (2011/2012) se hodnota průměrného stipendia zvýšila o 92,78€ oproti loňskému roku a to na 1805 eur. Také rychlost, jakou je přiznávání stipendií vyřizováno, je mnohem rychlejší než v předchozím roce³¹.

Otázkou tedy zůstává, jak se tyto příčiny dají řešit. Je patrný určitý nezájem nebo snad nedocenění možnosti získání vědomostí od samotných studentů. To bezpochyby souvisí s vysokou mírou nezaměstnanosti absolventů vysokých škol. Nabízí se pak otázka, zda probíhající masifikace vzdělání, se kterou se můžeme setkat v celé Evropě, neprobíhá na úkor úrovně terciárního školství a potenciální zaměstnatelnosti absolventa.

³⁰ Překlad autorky: „Navzdory situaci, které naše země čelí, nebyl tento rok potvrzen nárůst studentů předčasně ukončujících studium.“

³¹ V článku, který byl zveřejněn 8. února 2012, se píše, že bylo vyřízeno 76,7% žádostí o stipendium. O rok dříve to bylo pouze 46,7%. [online]. [cit. 2012-07-06]. Dostupné z: <<http://www.portugal.gov.pt/pt/os-ministerios/ministerio-da-educacao-e-ciencia/mantenha-se-atualizado/20120208-abandono-ensino-superior.aspx>>

3. Reakce na aktuální krizi v portugalském školství

V průběhu mého pobytu v Lisabonu jsem si nemohla nevšimnout množství organizací, které vznikly s cílem chránit práva studentů. Dosahují toho různými způsoby, nejvýraznější z nich jsou ale manifestace. Třetí část mojí práce je zaměřena hlavně na studentské asociace a hnutí, protesty a celkové vnímání akademické krize ze strany mládeže.

3.1. Začátek krize

Jedna z otázek, na které jsem chtěla najít odpověď, zní: Od jakého roku můžeme mluvit o počátku aktuální akademické krize? Ačkoliv jsem si zpočátku myslela, že současná situace ve školství byla zapříčiněna hlavně světovou ekonomickou krizí, brzy jsem zjistila, že tomu tak není. FCSH UNL vydala už 12. 12. 2005 seznam opatření³², které poměrně citelně reagovala na zhoršenou ekonomicko-finanční situaci na této fakultě. Hlavním cílem bylo zvýšení příjmů a snížení výdajů. Došlo k zavedení řady nových poplatků – např. začalo se platit za parkování na univerzitním pozemku, za speciální testové listy nutné k vykonání zkoušek, zdvojnásobily se ceny za kopírování a několikrát se zvýšilo školné za doktorské studium. Kvůli snížení výdajů došlo k výraznému omezení využívání klimatizace, osvětlení a telefonních linek.

Jorge Miguel Pereira dokonce tvrdí, že ačkoliv dnešní univerzita a ta existující před 45 lety si nejsou jako instituce podobné, akademická krize trvá bez přerušení již od 60. let. Zásadní problém však nespátřuje ve vysokém školství, ale v pomalé přizpůsobivosti ke spokojenosti moderní společnosti a naopak: „O problema parece residir em que a universidade já não é o que era e nunca será o que devia ser“³³.

Ve svém dotazníku jsem studentům položila otázku, kdy podle nich začala akademická krize v Portugalsku. Vzhledem k tomu, že 115 ze 120 respondentů bylo mladších třiceti let, nemůžeme jejich názorům na tuto problematiku přikládat velkou výpovědní hodnotu, protože nemají osobní zkušenost s předešlou situací, ale i tak nám tento bod poskytuje poměrně zajímavý pohled na věc. Pro potřeby tohoto dotazu jsem stanovila čtyři důležité mezníky v historii Portugalska, které mohly ovlivnit současné školství, jedno méně specifické období (90. léta) a do nabídky odpovědí jsem zařadila i možnosti pro studenty,

³² Opatření byla vydána pod záštitou tehdejšího ředitele FCSH UNL (Prof. Doutor João Sáágua)

³³ O Sistema de Ensino em Portugal (séculos XIX-XX), Lisboa, 1998. „Universidade e Sociedade: os Problemas Actuais“, str. 176. Překlad autorky: „Problémem se zdá být, že univerzita nikdy není to, co dříve bývala, a nikdy nebude to, co by měla být“.

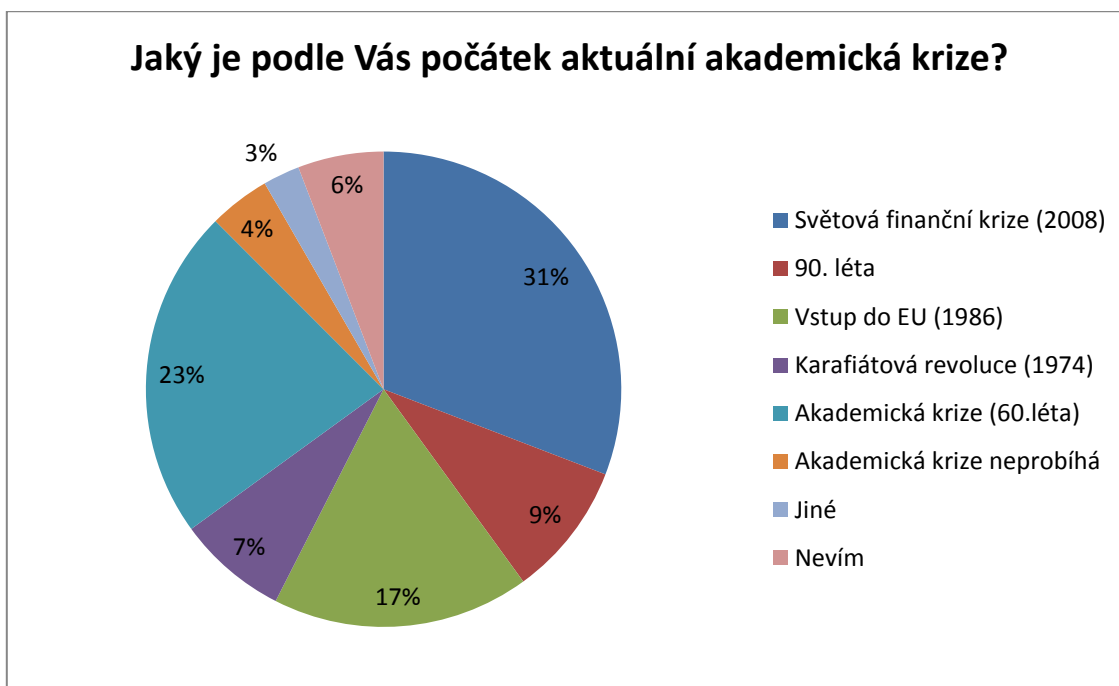
kteří nevěří tomu, že by akademická krize vůbec probíhala, nebo pro takové, co o problematice nevědí nic nebo ne dostatečně.

Vzhledem k nízkému věku dotazovaných pro mě nebylo žádným překvapením, že největší skupina (31%) vidí jako prvopočátek problémů v terciárním sektoru školství ve světové finanční krizi z roku 2008. Druhou nejčastější odpovědí byla akademická krize probíhající v 60. letech (23%), třetí pak vstup do EU (17%). Pouze malá část studentů vidí počátek v 90. letech (9%) nebo v Karafiátové revoluci (7%). Zajímavé je, že jen pět studentů si nemyslí, že bychom momentální situaci mohli nazvat krizí.

Tabulka 10: Počátek aktuální akademické krize

	Počet studentů	Procenta
Světová finanční krize (2008)	37	31%
90. léta	11	9%
Vstup do EU (1986)	21	17%
Karafiátová revoluce (1974)	9	7%
Akademická krize (60. léta)	27	23%
Akademická krize neprobíhá	5	4%
Jiné	3	3%
Nevím	7	6%

Graf 8: Počátek aktuální akademické krize

3.2. Studentské asociace

Studentské asociace jsou podle zákona č. 23/2006 „aquelas associações que representam os estudantes do respectivo estabelecimento de ensino básico, secundário, superior ou profissional“³⁴. Každá z nich musí mít své vedoucí (os dirigentes associativos jovens), jichž počet je přímo závislý na velikosti členské základny. Například studentská asociace s méně než 250 členy je povinna mít 5 vedoucích, ti tvoří součást ředitelství (*Direcção*). Volby do čela se pořádají většinou jednou ročně, závisí na interní organizaci každého společenství. Většina spolků má zároveň i valné shromáždění (*Assembleia Geral*) a fiskální radu (*Conselho Fiscal*). Hlavním úkolem těchto neziskových asociací je reprezentovat studenty a pomáhat jim s prosazováním jejich práv v rámci jednotlivých fakult. Podporují vzdělávání svých členů tím, že napomáhají organizovat různé sociálně-kulturní, vědecké, rekreační a sportovní činnosti. Vedení fakulty často konzultuje svoje kroky s představiteli ředitelství a s valným shromážděním, dá se tak říct, že se společenství zároveň podílejí na řízení fakulty.

AEFCSH, studentská asociace Fakulty sociálních a humanitních věd UNL, zřídila kancelář *O Gabinete de Apoio ao Estudante*, na kterou se mohou žáci fakulty obracet 24 hodin denně. Na její webové stránce najdeme také seznamy slev pro členy, inzeráty nabízející ubytování v Lisabonu a seznam pracovních příležitostí (práce na plný úvazek, různé typy stáží atd.). Konkrétně tato studentská asociace funguje velmi dobře a pravidelně informuje o změnách ve školství, novinkách na fakultě i o různých zajímavých událostech ve městě. Se svými členy ale i s širokou veřejností je ve spojení nejen e-mailem, ale i prostřednictvím sociálních sítí – na Facebooku má více než 2500 fanoušků. Zajímavé je, že AEFCSH automaticky považuje každého studenta zapsaného na fakultě za jednoho z členů (*membro*), který podle stanov může volit i být zvolen do orgánů asociace. Za každoroční poplatek je možné se stát i tzv. partnerem (*sócio*) nebo dokonce čestným partnerem (*sócio honorário*).

3.3. Studentské protesty

Jedním ze způsobů, jak mohou studenti vyjádřit nespokojenost se současným systémem, je organizování protestů. Ty jsou většinou pořádány studentskými organizacemi ve velkých městech, nejčastěji v Lisabonu, Portu a Coimbre. Je zajímavé, že ačkoliv mladí Portugalci jsou nespokojeni s tamním školstvím, příliš se neúčastní těchto manifestací. Potvrzuje to i F. M. Gomez, člen hnutí O Grito, který v našem rozhovoru ze dne 28. 5. 2012

³⁴ Sarmiento e Castro, Catarina. *Administração e Organização Escolar: O Direito Administrativo da Escola*. Porto: Porto Editora, 2007. Str. 112. Překlad autorky: „taková sdružení, která reprezentují studenty příslušného zařízení základního, středního, vysokoškolského nebo profesionálního vzdělání“.

řekl: „Enquanto a grande maioria dos estudantes aceitar, frivolamente, que o Ensino se mercantilize, o seu apoio e interesse nunca serão suficientes...“³⁵. Za hlavní příčinu označuje portugalskou mentalitu – ačkoliv existuje velké množství nespokojených mladých lidí, jejich rozhořčení je pouze skryté (*a indignação latente*). Srovnává pasivitu svého národa (*a passividade lusa*) se sousedním Španělskem, kde je situace obdobná, ne-li horší. Z tabulky 1 je evidentní, že počet vysokoškolsky vzdělaných Španělů (v roce 2002 to bylo 36,6% mladých ve věku od 25 do 34 let) je mnohem vyšší než průměr EU (26,8%) a stejně je na tom i nezaměstnanost (viz. tabulka 6). Země momentálně čelí tzv. odlivu mozků – vzdělaní a perspektivní lidé, do kterých stát investoval mnoho peněz, jsou nuceni hledat si práci v zahraničí. F. M. Gomez oceňuje, že tamní studenti se aktivně zapojují do manifestací a podobných protestních akcí.

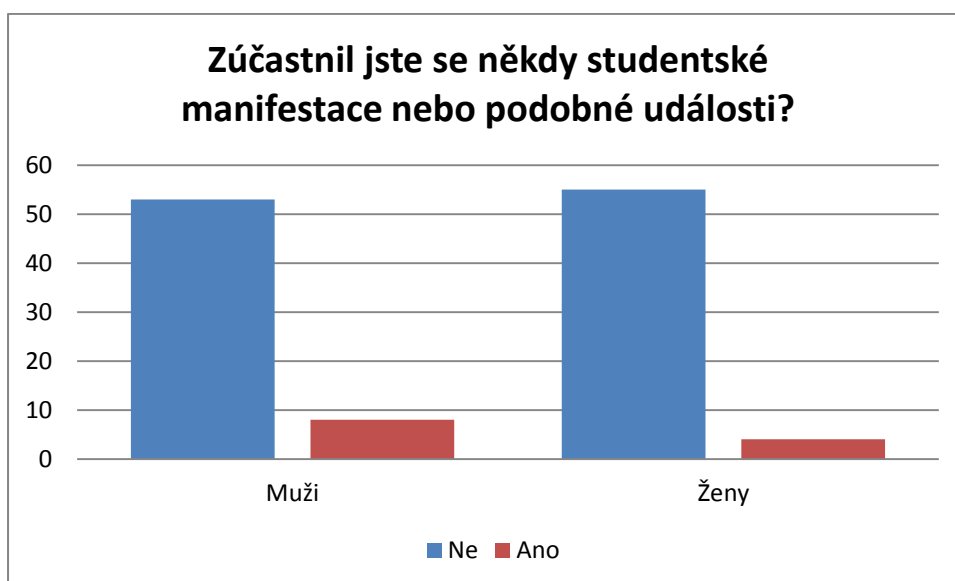
Během dvou semestrů, kdy jsem pobývala v Lisabonu, jsem byla svědkem několika manifestací. I přes velkou publicitu, kterou každá z nich měla, se jich zúčastnilo pouze málo studentů. Později, v rámci svého výzkumu, jsem se snažila zjistit, čím je tato portugalská pasivita, ne nepodobná té české, způsobena. Do svého dotazníku jsem zahrнула dvě otázky týkající se této problematiky. Pomocí první z nich jsem chtěla určit, kolik procent respondentů někdy šlo na studentskou manifestaci. Výsledek není nijak překvapivý – alespoň jednou se nějakého protestu zúčastnilo pouze 12 ze 120 dotázaných. Výrazně vyšší zájem prokazují muži než ženy. Jelikož jsem tušila, jaké budou odpovědi na tento dotaz, zařadila jsem hned za něj podotázku, abych zjistila důvody případné pasivity.

Tabulka 11: Účast na studentských manifestacích

	Muži	Ženy
Ne	53	55
Ano	8	4

³⁵ Překlad autorky: „Zatímco většina studentů lehkomyšlně přijímá, že vzdělání se stává komerčním, jejich podpora a zájem nikdy nebudou dostatečné...“

Graf 9: Účast na studentských manifestacích

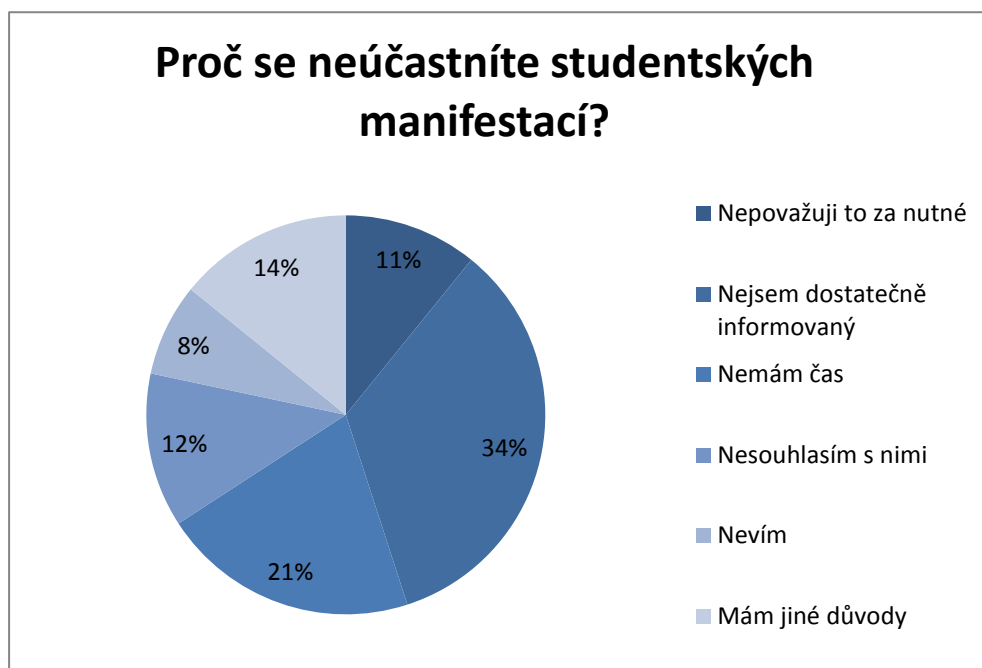
Poměr odpovědí na otázku, která je v dotazníku pod číslem 7, je velice vyrovnaný. Za nejčastější příčiny neúčasti na protestech mládež označuje neinformovanost (34%) a nedostatek času (21%). Poměrně hodně studentů pak nepovažuje manifestace za nutné (11%) nebo s nimi dokonce nesouhlasí (12%). Toto číslo je překvapivě vysoké, protože z tabulky 10 je vidět, že počet studentů, kteří si nemyslí, že by akademická krize existovala, je 4%. Můžeme se tedy domnívat, že existuje 8% respondentů domnívajících se, že nemá smysl protestovat. Sedmnáct dotazovaných mělo jiné důvody pro svoji neúčast a pouze devět nedokázalo odpovědět.

Na tuto otázku odpovědělo i dvanáct studentů, kteří odpověděli kladně na předchozí dotaz, protože nikdo z nich se necítil jako pravidelný účastník protestů.

Tabulka 12: Důvod neúčasti na studentských manifestacích

	Počet studentů	Procenta
Nepovažuji to za nutné	13	11%
Nejsem dostatečně informovaný	41	34%
Nemám čas	25	21%
Nesouhlasím s nimi	15	12%
Nevím	9	8%
Mám jiné důvody	17	14%

Graf 10: Důvod neúčasti na studentských manifestacích

Přístup portugalských studentů k problémům vysokoškolského vzdělávání můžeme označit za poměrně laxní. Většina z nich ví, že není dostatečně informovaná, ale ani se o celou věc aktivně nezajímá. Jedna z příčin můžou být i účastníci manifestací, což mi ostatně potvrdila i Ana Catarina Marçal, absolventka FCSH. Studenti se na akce často dostavují „v lepším případě s láhví piva v ruce“, což ostatně můžu potvrdit z vlastní zkušenosti. Protesty se často zvrhnou v hlučné oslavy a ztrácí tak na vážnosti a reprezentativnosti. Nabízí se nám tedy otázka, zda vyjadřují skutečné pocity portugalských žáků.

Jedna ze studentských manifestací v posledním školním roce byla uspořádána v Lisabonu 30. března 2012, čtyři dny před padesátým výročím akademické krize 1962. Ačkoliv organizátoři uspořádali rozsáhlou kampaň, zúčastnilo se tohoto protestu jen cca 250 lidí. Nejčastější příčiny protestů byly následující:

- zvyšování školného
- snižování rozpočtu pro terciární sektor vzdělávání
- obtížnější podmínky pro získání stipendií a jejich krácení
- finanční nedostupnost studia na vysoké škole pro některé vrstvy společnosti
- nespokojenost s Boloňským systémem
- redukce studentské slevy na jízdném v Lisabonu (první snížení proběhlo v únoru roku 2012 z 50% na 25%)

3.4. Pomoc ze strany univerzit

Univerzity a polytechniky si jsou vědomy finančních problémů, se kterými se musí jejich studenti potýkat. Situaci se jim snaží ulehčit řadou drobných opatření, která by měla vykompenzovat zvyšování školného. Jako příklad uvedu dva programy, které mě během mého pobytu v Portugalsku zaujaly.

3.4.1. Projekt Livre(a)ria

Poměrně úspěšný projekt zavedený na FCSH se jmenuje Livre(a)ria. Jde o systém polic rozmístěných po fakultních prostorách (celkem jsou tři), kde kdokoli může nechávat knihy nebo jiné tištěné materiály, které už nepotřebuje. Na oplátku si může vybrat jakoukoliv jinou knihu ležící v knihovně a odnést si ji s sebou domů. Aby byl tento program udržitelný, řídí se heslem „Co se vezme a nenahradí se, později chybí!“³⁶. V praxi je však dovoleno si knihy vzít, nechat si je po nějaký čas a pak je vrátit. Další variantou je tzv. *bookcrossing*, který v Lisabonu funguje i v mnohých kavárnách (např. Magnólia). Čtenář si odnese jednu knihu a do police místo ní dá jinou. Samozřejmě je dovoleno četbu a jiné materiály pouze darovat.

FCSH se inspirovala podobnými projekty v Německu. Má za cíl jednak zpřístupnit četbu všem studentům a také podporovat vzájemnou důvěru a individuální i kolektivní zodpovědnost. Lisabonská fakulta k programu přidala jednu novinku – aby žáci napsali k danému výtisku doporučení nebo krátký komentář.

3.4.2. Jídlo za práci

Universidade de Trás-os-Montes e Alto Douro (UTAD) ve Vila Real přišla s nápadem zaměstnat studenty výměnou za stravu ve školních jídelnách. Žáci pracují buď v počítačových učebnách, nebo pomáhají s přípravou jídla. Vydělají si tak dvě eura za hodinu (cca. 50 Kč) a zároveň mají nárok na 44 kompletních menu během jednoho měsíce (cena jednoho je 2,95 €). Finanční ohodnocení sice není nijak vysoké, ale pokud student využije i stravování zdarma, jistě se výrazně odlehčí jeho rozpočtu.

³⁶ Znění hesla v portugalštině: “O que se tira e não se põe, falta faz”

4. Závěr

Záměrem této práce bylo pokusit se přiblížit portugalský školský systém a hlavně problémy, s kterými se potýká tamní terciární vzdělávání. Během necelého roku, kdy jsem měla možnost zblízka pozorovat tamní situaci, jsem zjistila, že není vše zcela tak jasné, jak by se na první pohled mohlo zdát.

Studenti se prezentují jako skupina, která nejvíce trpí následky ekonomických nesnází země, ale zároveň často nevědí o svých možnostech a pomoci, kterou jim nabízí různé ústavy a organizace. Na základě rozhovorů se zástupci asociací a i se samotnými studenty se domnívám, že hlavním motivem pro tuto neinformovanost je pasivita typická pro portugalskou povahu. Vysokoškolské instituce, dle mého názoru, chápou postoj svých žáků, ale nemají dostatečné pravomoci k tomu, aby nějak výrazněji zasáhly. Stát, reprezentovaný veřejnými činiteli, popírá, že by současný stav byl kritický a argumentuje různými opatření, která však nejsou uspokojivá. Nelze tedy říct, kdo je skutečným viníkem současné situace, svůj podíl mají pravděpodobně všichni, kteří jsou zapojeni do této krize.

Díky mému dlouhodobému pobytu v Lisabonu a pozorování tamní situace mohu říct, kde vidím největší problém v přístupu k problematice. Kámen úrazu spočívá, dle mého názoru, v nedostačující komunikaci a propojení všech zúčastněných stran. Ačkoliv tuto roli bychom mohli prisuzovat médiím a studentským asociacím, neřekla bych, že vina je pouze jejich. Je potřebná snaha o nápravu vycházející ze všech stran.

Domnívám se, že jedna z primárních příčin je přístup studentů k vysokoškolskému vzdělání. Mládež by měla pohlížet na své studium jako na vstup na trh práce jednotlivých oborů a mít předběžnou vizi o tom, co v budoucnu chtějí dělat. Nyní se často stává, že žáci nemají žádnou představu o svém budoucím povolání a očekávají, že získaný diplom jim zajistí kariéru. Bohužel se aktuálně střetly v Portugalsku hned dvě krize – finanční a akademická – a to jejich následky umocňuje.

Vzhledem k tomu, že téma mé práce je velmi aktuální, nebylo snadné získat spolehlivé materiály. Vycházela jsem tedy velkou měrou z oficiálních statistik, zápisů z konferencí o školství, novinových článků a také z dostupné literatury, většinou v portugalském jazyce. Samozřejmě jsem také čerpala ze svého vlastního výzkumu – z rozhovorů s různými organizacemi, studenty a hlavně z mého dotazníku. To je, myslím, nejzajímavější a nejprínosnější část této práce, protože odráží aktuální situaci a dává nám tak nový pohled na danou problematiku.

Téma jistě není zcela vyčerpáno. Nepochybuji o tom, že by se dalo nalézt mnoho dalších bodů, jež by stály za zmínku. I dotazník by se dal rozšířit, případně do něj zahrnout i jiné fakulty a univerzity. Také je zde téměř nevyčerpatelné pole různého srovnávání, ať už z historického nebo z mezinárodního hlediska. Cílem práce ovšem nebylo téma vyčerpat a doložit co největší počet důkazů a příkladů, ale pokusit se objektivně nahlédnout na současné vnímání terciárního vzdělávání v Portugalsku.

Věřím, že se situace brzy uklidní a tamní školství bude schopné konkurovat vyspělým evropským zemím. Než se tak ale stane, je třeba ještě urazit dlouhou cestu a udělat hodně práce.

5. Resumo em português

A presente tese trata da atual crise académica que agora enfrentam os estudantes Portugueses. São problemas que já existem há muito tempo, mas foi só há uns anos que começaram a piorar e as suas consequências são agora muito evidentes. Sem dúvida, a crise financeira que começou em 2008 ajudou muito a má situação de hoje. Escrevo este trabalho, então, como uma introdução aos problemas do ensino superior em Portugal, tentei procurar as razões deles e comparar com as opiniões dos afectados – os alunos.

Uma grande parte da tese baseia-se numa pesquisa efectuada por mim durante a minha estadia em Lisboa no âmbito do programa Erasmus em 2011-2012. Fiz um questionário sobre os temas analisados com 14 perguntas. Responderam-me 120 pessoas da FCSH UNL com idades e especialidades académicas. É claro que é apenas um pequeno exemplo de só uma faculdade, mas por outro lado, fazer a minha pesquisa deste modo permitiu-me obter uma amostra bastante completa do grupo de questão. Os alunos do campo de ciências sociais e humanas são representantes de uma excelente área para analisar e mostrar a problemática dos jovens em Portugal e o ambiente estudantil.

Além do questionário o meu trabalho é baseado em várias estatísticas oficiais, atas de conferências sobre educação, artigos de jornais e a literatura disponível, escrita em Português, Inglês e Checo.

A tese descreve em primeiro lugar o desenvolvimento histórico da educação e os problemas que este país enfrentou no passado, como a inacessibilidade da educação e as suas consequências, por exemplo, o analfabetismo. Quis encontrar os marcos históricos que tiveram a maior influência no desenvolvimento da educação Portuguesa. Falo também do sistema Bolonha e o seu impacto nas universidades e institutos politécnicos neste país.

Na segunda parte tentei investigar os atuais problemas do ensino superior – a elevada taxa de desemprego dos jovens, o abandono dos estudos e a perspectiva moderna sobre a educação em geral. Nesta seção trabalhei muito com estatísticas EUROSTAT, que me ajudaram a comparar Portugal com o resto da União Europeia, bem como com a informação recolhida através do meu questionário.

Durante o período de investigação deste trabalho, encontrei-me com muitas associações que defendem os direitos dos estudantes. Fazem-no de diversas formas, e claro, que as mais visíveis são as manifestações. Na FCSH cooperei com o movimento O Grito, que

tem como objetivo aumentar a consciência dos alunos sobre os seus direitos e oportunidades. Tanto as instituições do ensino superior como o estado tentam ajudar os estudantes com vários programas. A terceira parte da minha tese concentra-se nas diferentes formas de reagir à crise.

O tema da tese é muito amplo e, com certeza, poderia investigar muitos outros aspectos, mas não é o meu objetivo abranger toda a informação disponível, se não tentar olhar objetivamente para a percepção atual do ensino superior em Portugal.

6. Bibliografie

A educação e o futuro : debate promovido pelo Presidente da República durante a Semana da Educação, Convento da Arrábida, 23 de Janeiro de 1998. Lisboa: Imprensa Nacional-Casa da Moeda, 1999

Associação de Estudantes da Faculdade de Ciências Sociais e Humanas (Studentská asociace Fakulty sociálních a humanitních věd). Estatutos da Associação de Estudantes da Faculdade de Ciências Sociais e Humanas da Universidade Nova de Lisboa. [online]. [cit. 2012-07-24]

Dostupné z

<<http://u.jimdo.com/www31/p/s62c65ee744a606be/download/mc963dc044ee5f3a7/1320174013/Estatutos+AEFCSH+-+Data+Aprovação+2011.pdf?px-hash=fe365fccf27aa146aa81353254640d3dabf415e6&px-time=1343627302>>

BINKOVÁ, Simona. Portugalsko – stručná historie států. Praha: nakladatelství Libri, 2004

CONCEIÇÃO, Pedro. MANUEL, V. Heitor. Innovation for All?: Learning from the Portuguese Path to Technical Change and the Dynamics of Innovation. Westport and London : Preager, 2005

EUROSTAT. Early leavers from education and training by sex. [online]. [cit. 2012-07-06].

Dostupné z:

<<http://epp.eurostat.ec.europa.eu/tgm/table.do?tab=table&init=1&language=en&pcode=tsisc006&plugin=1>>

EUROSTAT. Harmonised unemployment by sex - age group 15-24. [online]. [cit. 2012-07-06]. Dostupné z:

<<http://epp.eurostat.ec.europa.eu/tgm/table.do?tab=table&init=1&language=en&pcode=teilm011&plugin=1>>

EUROSTAT. Total population having completed at least upper secondary education. [online]. [cit. 2012-07-06]. Dostupné z: <<http://epp.eurostat.ec.europa.eu/tgm/table.do?tab=table&init=1&language=en&pcode=tps00000&plugin=1>>

GONÇALVES, Carlos Manuel. Evoluções recentes do desemprego em Portugal. *Sociologia – Revista da Faculdade de Letras*, nº 15, 2005, str. 125-163.

Governo de Portugal (Portugalská vláda). Abandono do ensino superior não está a aumentar. [online]. [cit. 2012-07-06]. Dostupné z: <<http://www.portugal.gov.pt/os-ministerios/ministerio-da-educacao-e-ciencia/mantenha-se-atualizado/20120208-abandono-ensino-superior.aspx>>

GRÁCIO, Rui. Educadores, formação de educadores, movimentação estudantil e docente. Lisboa: Fundação Calouste Gulbenkian. Serviço de Educação, 1995

GUSMÃO, Alexandre de. Educação, Cidadania e Desenvolvimento. *Grémio Lusitano*, Lisboa, č. 15, 2010, 1. semestr, str. 28-32

Instituto Nacional de Estatística (Národní statistický institut). Míra inflace v Portugalsku. [online]. [cit. 2012-07-24] Dostupné z <<http://www.tradingeconomics.com/portugal/inflation-cpi>>

KONOPÁSKOVÁ, Anna. Odborné vzdělávání v Portugalsku. *Zpravodaj*, č. VI, 2008, příloha

LOPES, Paula Cristina. Educação à ‘bolonhesa’: Processo de Bolonha: o ex-libris das sociedades educativas europeias. [online]. [cit. 2012-07-24] Dostupné z <<http://www.bocc.ubi.pt/pag/lopes-paula-educacao-a-bolonhesa.pdf>>

MAGALHÃES, J. P. Um Apontamento para História da Alfabetização e da Educação de Adultos nos Séculos XIX e XX em Portugal. In SIMÕES, A. Educação de Adultos em

Portugal. Situação e Perspectivas. Actas. Coimbra: Comissão Organizadora das Jornadas de Educação de Adultos em Portugal, 1996

MENDES, Rui. LOURENÇO, Luis. PILE, Marta. Abandono universitário: Estudo de caso no IST. Gabinete de Estudos e Planeamento IST. [online]. [cit. 2012-07-06]. Disponível z: <http://gep.ist.utl.pt/files/comunica/artigo_comunicacao10PAG.PDF>

Ministério da Ciência, Tecnologia e Ensino Superior (Ministerstvo vědy, technologií a vyššího vzdělání). Tertiary Education in Portugal – Background report. Lisbon. 2006 [online]. [cit. 2012-07-06]. Disponível z: <<http://www.oecd.org/dataoecd/21/17/39710472.pdf>>

Ministério da Ciência, Tecnologia e Ensino Superior (Ministerstvo vědy, technologií a vyššího vzdělání). *Estatísticas de Ensino Superior*, Vol. XV. Lisboa: zãí 2009

Ministério da educação e investigação científica, Secretaria-geral, Divisão de Estatística (Ministerstvo školství a vědeckého výzkumu, generální tajemník, statistické oddělení) *Evolução do sistema de ensino 1960-61 a 1973-74*. Lisboa: MEIC, 1975

MÓNICA, Maria Filomena. *Educação e sociedade no Portugal de Salazar*. Lisboa: Presença, 1978

PIRES, Eurico Lemos. *Lei de Bases do Sistema Educativo: apresentação e comentários*. Porto: Edições Asa, 5.^a ed., 1999

PROENÇA, Maria Cândida. *O Sistema de Ensino em Portugal (séculos XIX-XX)*. Lisboa: Colibri, 1998

SARAIVA, António José. *A Cultura em Portugal - Teoria e História Vol. II*. Lisboa: Gradiva Publicações, 1991

SARMENTO E CASTRO, Catarina. Administração e Organização Escolar: O Direito Administrativo da Escola. Porto: Porto Editora, 2007

SEBASTIÃO, J. Democratização do Ensino, Desigualdades Sociais e Trajectórias Escolares. Lisboa: Fundação Calouste Gulbenkian. 2009

TAVARES, José et al. Insucesso no 1º ano do ensino superior: um estudo no âmbito dos cursos de licenciatura em ciências e engenharias na Universidade de Aveiro. Aveiro: Universidade de Aveiro, 1998

Novinové články

METRO. Lisboa, 2012. „Seguro para propinas“ 24. února 2012, str. 4

METRO. Lisboa, 2012. „Trabalhar em troca de almoços grátis” 19. března 2012, str. 6

Universia. Mais de metade dos jovens portugueses querem trabalhar no estrangeiro. [online]. [cit. 2012-07-06]. Dostupné z: <<http://noticias.universia.pt/mobilidade-academica/noticia/2011/06/08/834080/mais-metade-dos-jovens-portugueses-querem-trabalhar-no-estrangeiro.html>>

7. Přílohy

Příloha 1: Letáky použité ke kampani studentskou asociací FCSH. První upozorňuje na vysokou nezaměstnanost mládeže a druhý na předčasné ukončování vysokoškolského vzdělání.

Příloha 2: Dotazník použitý k výzkumu pro tuhle práci

FACULTY OF ARTS
CHARLES UNIVERSITY
IN PRAGUE

A influência da crise sobre os estudantes em Portugal

Com este questionário pretende-se recolher informações acerca da *crise económica em Portugal e sua influência sobre os estudantes* a fim de que seja possível produzir a tese final do curso.

Todas as informações recolhidas são estritamente confidenciais. Os dados de identificação solicitados servem apenas para efeito de interpretação das outras respostas. Por favor responda com sinceridade pois não há respostas correctas ou incorrectas. A sua opinião é muito importante. Obrigada pela colaboração.

1. Sexo: Feminino Masculino
2. Idade:
3. Universidade:
4. Departamento Curricular:
5. Ano:
6. Já participou em alguma manifestação estudantil ou algum evento semelhante?
 - a. Sim
 - b. Não
7. Porque razão não participa nas manifestações estudantis?
 - a. Não as considero necessárias
 - b. Não estou suficientemente informado/a
 - c. Não tenho tempo
 - d. Não concordo com elas
 - e. Não sei
 - f. Tenho outros motivos
8. Acha que a atual crise financeira ameaça ou no futuro poderia afetar os seus estudos?
 - a. Sim
 - b. Não
 - c. Parcialmente
9. Vê o ensino superior como um bem privado?
 - a. Sim
 - b. Não
 - c. Não sei
10. Classifique o seu conhecimento do sistema de Bolonha:
 - a. Muito bom

- b. Médio
 - c. Mau
11. Como acha que mudou o nível do ensino superior com o sistema de Bolonha?
- a. Melhorou
 - b. Piorou
 - c. É o mesmo
 - d. Não sei
12. Como mudou a possibilidade de mobilidade dos estudantes com o sistema de Bolonha?
- a. Melhorou
 - b. Piorou
 - c. É a mesma
 - d. Não sei
13. Pensa em estudar ou trabalhar no estrangeiro?
- a. Sim
 - b. Não
 - c. Talvez
14. Qual é o momento que considera como o início da atual crise académica?
- a. A crise financeira global (2008)
 - b. Os anos 90
 - c. A adesão à UE (1986)
 - d. A Revolução dos Cravos (1974)
 - e. A crise académica (os anos 60)
 - f. A crise académica não existe
 - g. Outro evento
 - h. Não sei